

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 4 | oktober 2013

19

Transatlantic Inc.

**Milieu slachtoffer
vrijhandelsverdrag**

HORMONEN

Ons water bevat steeds
meer oestrogeen

TOSTIFABRIEK

Een koe, varken en
graanveld midden in de stad

RALF FÜCKS

Prominent Grünen-lid pleit
voor ecologisch modernisme

Water

Gevoel voor ironie kun je de Deense rederij Nordic Bulk Carriers niet ontzeggen. Zij stuurde eind september haar vrachtschip de Nordic Orion vanuit de haven van Vancouver richting Finland, niet via het Panamakanaal zoals gebruikelijk, maar bovenlangs door de Noordwestelijke Doorvaart boven Canada. De lading van het schip? 73 duizend ton steenkool, bestemd voor Rautaruukki Corp, een Fins staalbedrijf.

Steenkool is zoals bekend een van de belangrijkste bronnen van broeikasgassen. Het *Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC) stelt in haar recente rapport dat het 95 procent zeker is dat de mens door het gebruik van fossiele brandstoffen, zoals steenkool, verantwoordelijk is voor de oplopende temperaturen op aarde. Hierdoor zal het zeeniveau blijven stijgen en zal de ijsmassa op de polen zich steeds verder terugtrekken.

De Nordic Carrier was de eerste bulkcarrier sinds 1969 die met succes de Noordwestelijke Doorvaart doorkruiste. Als de route bevaarbaar blijft, kan dat belangrijke gevolgen hebben voor het internationaal transport. De route van Vancouver naar Finland wordt hiermee zeventuizend kilometer korter. Dat scheelt alleen een week varen en 80 duizend dollar aan brandstof, zo meldt de Deense rederij.

Tekst Freek Kallenberg Beeld Nordic Bulk Carriers

1. Vincent Bijlo, column. 2. Ronella Bleijenburg, Activist, consument. 3. Michiel Bussink, receptcolumn. 4. Kris de Decke, column. 5. Renée Gubbels, illustraties. 6. Rogier Hörchner, rubriek juridisch. 7. Freek Kallenberg, redactie. 8. Wendy Koops, samenstelling mediapagina, freelancer. 9. Nienke Oosterbaan, rubriek Doe Het Zelf. 10. Annemarie Opmeer, hoofdredactie. 11. Marjan Peters, art-direction en vormgeving. 12. Wil van der Schans, freelancer. 13. Thomas van Slobbe, column. 14. Wim Stevenhagen, cartoon. 15. Myrthe Verweij, samenstelling internationaal-pagina, freelancer. 16. Pepijn Vloemans, freelancer. 17. Dinand van der Wal, fotografie. 18. Han van de Wiel, freelancer.

Milieubeton

Soms voel ik me een beetje een salonjournalist. Zo'n zeven jaar pendelde ik met een mislukte hogesnelheidstrein tussen een appartement in de ene stad, naar een kantoor in een andere stad. Soms voor een interview naar een ander kantoor, in een andere stad. Geroutineerd werden ondertussen stations om mij heen afgebroken en opgebouwd, maar nooit afgebouwd, met heel veel beton. Geen tostifabriek (p.30), zal ik maar zeggen. Looproutebordjes, vervangende haltes en gratis stationskoffie verzachtten het leed. Hoewel... leven in permanente grote infrastructurele projecten heeft toch bijwerkingen.

Op een gegeven moment wordt het namelijk steeds moeilijker om over de aarde te schrijven, als je je niet meer precies kan herinneren wanneer je voor het laatst grond onder je vingernagels had. Dus ik dacht: weg uit het beton. 's Avonds wandelen langs een meer, overdag een stuk redigeren over het oppervlaktewater (p.34). 's Avonds bramen plukken, overdag van je columnist horen dat dat eigenlijk niet mag (p.41). Mooie combi. Dus dat deden we.

Prima, behalve dat het vaker neerkomt op: 's avonds hoopvol een opgerolde egel van het lokale asfalt plukken, overdag met wat minder hoop worstelen met de bouwput die milieu heet: RTRS (p.22), RSPO (p.18), TTIP (p.24), MSC (p.7), Nox (p.21), CO₂ (p.8), ANBI (p.40) en APM (p.28). Allemaal zich telkens herhalende vraagstukken waarop binnen mijn leven nooit bevredigende antwoorden zullen komen. Het milieu leent zich daarom voor eindeloos publiceren. 'Goed' nieuws voor ons.

Achter die afkortingen zitten mensen. Wat daar staat is: soja, palmolie, vrijhandel, duurzame vis, vieze lucht, klimaatverandering, goeddoelentwetgeving en nanotechnologie. Wat daar staat is het verhaal van Nur Hidayati van WALHI, die uit Indonesië naar Europa vliegt om te waden door de politieke stroop, of van de groep die maanden aan de tostifabriek werkte, of de activisten die gezonde lucht bepleiten bij hun gemeentes. Prachtige verhalen. Maar het is vast een goed idee pauze te nemen als je, ondanks dat meer, de bramen en die egel, steeds vaker een bodemloze bouwput vol afkortingen ziet, in plaats van de mensen erachter, de aarde eronder. Als je hoofd een soort molen vol milieubeton is, zeg maar.

En daarom, beste lezers, ga ik er een jaar tussenuit. Ik ga die aarde bekijken waar ik de afgelopen jaren over geschreven heb, het hoofd leegbikken, even iets heel anders doen. Vanaf volgend nummer is Freek Kallenberg, mijn zeergewaardeerde alleskunnende collega, uw hoofdredacteur van dienst. Voorzie 'm van leuke tips, dan is 'ie niet afkortingenmoe als ik terugkom.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur (maar straks even niet)

Tekst Ronella Bleijenburg Beeld Dinand van der Wal

23 De Activist

Gezonde lucht

Middels de campagne voor gezonde lucht wil Milieudefensie lokale burgers motiveren om in actie te komen voor een betere luchtkwaliteit. Dit moet namelijk op de agenda van de gemeenteraadsverkiezingen van 2014. Het initiatief wordt opgepakt in diverse steden. Zo strijdt Paul Rutten in Maastricht voor een luchtfiltering in een aan te leggen verkeerstunnel in de stad, ging Ilse Castermans in gesprek met de Rotterdamse wethouder van verkeer en organiseert Bert van de Wiel in Amsterdam De Groene Boulevard. Ze zijn te vinden op pagina 21, 29 en 37.

14 “Er zit zoveel creativiteit en energie in ondernemers”

Prominent lid van de Duitse Grünen Ralf Fücks schreef *Intelligent Wachsen: die grüne Revolution*, en ziet daarin de noodzaak van eco-kapitalisme.

18 “Palmolie is geen duurzaam gewas”

Nur Hidayati van Friends of the Earth Indonesië was in Nederland om te werken aan het grote probleem uit Europa: de toenemende vraag naar palmolie.

22 Ijsje van eigen bodem

Dat vroeg Milieudefensie aan Unilever. Die is dat echter niet van plan, want de multinational heeft een eigen duurzaamheidsprogramma, met andere criteria.

24 Vrijhandel versus milieu

Nederland en de Verenigde Staten staan op het punt een vrijhandelsverdrag te tekenen. Goed voor de handel, maar niet noodzakelijk voor het milieu.

De tostifabriek 30

Hoe moeilijk is het om je eigen tosti te verbouwen? Een stel stadsboeren ging aan de slag met graan en dieren voor een uitzonderlijke, handgemaakte tosti.

34 Hormonen uit de kraan

Vrouwelijke vissen en innamestops bij de waterzuivering, de hormonen en medicijnen die in ons riool terechtkomen, bedreigen ons drinkwater.

en verder

- 06 Brieven
- 07 Onder Vuur, Commentaar
- 08 Uitgesproken: generatieconflict
- 09 Stevenhagen
- 10 Kort Nederland
- 11 Bijlo
- 12 Kort Internationaal
- 33 Lowtech: de trein naar Parijs
- 38 Boeken
- 39 Media
- 40 Juridisch
- 41 Recept: kruidenboter
- 42 Doe het zelf: allemaal eikels
- 43 Consument: nepbont vs. echt bont
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Slobbe: wolf

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearth-magazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

De korte bochten van Rutger Bregman

Naast een leuke oproep om weer na te denken over een betere wereld (ik was dat overigens nooit vergeten) neemt Rutger Bregman (augustusnummer) ook meerdere bochten te kort. Deze bijvoorbeeld: 'vrijhandel, arbeidsdeling en specialisatie hebben ons veel welvaart gebracht'. Het is een variant van de mening dat kapitalisme zoveel welvaart heeft gebracht, maar dat is allemaal onjuist. Industrialisatie heeft die welvaart gebracht en die industrialisatie heeft vanaf het begin gedraaid op goedkope fossiele energie. Wat de bijwerking daarvan is weten we intussen. Of deze: 'om de wereldbevolking te voeden kun je niet zonder hyperefficiënte grootschalige landbouw'. Klets. Ik bedoel: je zult er zonder moeten. Grootschalige landbouw maakt op grote schaal stukken aarde zó dood dat je er ongestraft monocultures op kunt aanleggen die je dan weer grootschalig met veel CO₂-uitstoot kunt oogsten en verwerken en over de wereld verslepen. Als een dode wereld je beeld van een betere wereld is...

Weia Reinboud

Melkveehouderij en biodiversiteit

Ronduit teleurgesteld was ik na het lezen van het artikel *Bereid je voor op de melktsunami* (D2E #18, red.). Wat aanvankelijk een doorwrocht verhaal leek, bleek na lezing volstrekt voorbij te gaan aan het grootste probleem van de intensieve melkveehouderij in Nederland: de gigantische aanslag op de Nederlandse biodiversiteit en in het kielzog daarvan de Europese en delen van de Afrikaanse natuurlijke rijkdom. Dankzij de intensivering van de melkveehouderij zijn weidevogels zoals de grutto met meer dan 60 procent achteruit gegaan, is de kemphaan zo goed als uitgestorven en zijn veldleeuweriken op een enkele na verdwenen uit het grasland. Maar niet alleen vogels, ook bijen en vlinders en bijzondere bloemen hebben keiharde klappen gekregen. Geen wonder, waar eens bloemrijke weiden lagen strekken zich nu een tonige groene vlakten Engels Raigras uit afgewisseld met maisakkers. Het waterpeil is te laag en er wordt veel te vroeg in het jaar gemaaid. Dat

zou allemaal nog erger kunnen worden na het loslaten van de melkquota in 2015. De door Milieudefensie bepleite grondgebonden melkveehouderij alleen is niet genoeg om het grote probleem van de intensieve melkveehouderij voor de natuur te keren. Daarvoor is 200 duizend hectare bloemrijke weide in Nederland nodig, zo'n 20 procent van het grasland. Vogelbescherming voert met onder andere een groep weidevogelboeren de campagne Red de rijke weide, om dit doel te bereiken. Het kan toch niet de bedoeling van Milieudefensie zijn om straks grondgebonden, koelvriendelijke melkveehouderij te hebben op alleen maar monotoon grasland zonder bloemen, vogels, bijen en vlinders.

Kees de Pater, Vogelbescherming Nederland

Windturbines in het energieakkoord

In het artikel (D2E #18, red.) over het Energieakkoord wordt met betrekking tot windturbineparken op zee gespro-

ken over "vergunningverlening die jaren in beslag neemt" en Joris Thijssen meent zelfs dat "in de uitvoering werd getraineed" en vindt dat "dat gedonder" afgelopen moet zijn. Ik begrijp deze negatieve uitspraken over de vergunningverlening niet.

Eind 2009 zijn vergunningen afgegeven voor 12 parken (totaal ca. 3000MW opgesteld vermogen meen ik). Dit was het einde van een vergunningverleningsproces dat begon met maar liefst 77 initiatieven waarvan veel op dezelfde plek en daarmee in concurrentie met elkaar om als eerste de aanvraag compleet te krijgen. Het is zowel voor de aanvragers als de vergunningverlening bij Rijkswaterstaat een enorme klus geweest.

Dat niet voor al die windturbineparken subsidie is verkregen en dat de drie parken die dat wel hebben gekregen er nog niet staan is weer een ander verhaal. Ondertussen heeft ook een aanpassing van de scheepvaartroutes plaats gevonden om meer ruimte te maken voor 'nieuwe gebruikers' van de Noordzee, met name windturbineparken. April 2013 is het Voornemen Rijksstructuurvisie Windenergie op Zee gepubliceerd, om de toekomst voor windenergie op zee zeker(der) te stellen.

Guido Hommel

Discussieer mee op het web! Op de website kun je elk nummer op artikelen reageren. Zie: www.downtoearth-magazine.nl

Onder Vuur

Foodwatch versus Albert Heijn

Albert Heijn Puur&Eerlijk is helemaal niet zo puur, en niet zo eerlijk. Dat zegt voedselwaakhond Foodwatch. De producten

met dit label zijn namelijk niet op alle vlakken verantwoord en bevatten bovendien te veel zout, suiker en E-nummers. Puur&Eerlijk MSC-zalm in bladerdeeg is daarom tweede geworden in de verkiezing voor het Gouden Windeï. De zalm is weliswaar MSC-gecertificeerd, maar dat is 21 procent van de maaltijd. De overige 79 procent is niet duurzaam. De supermarktketen vindt de kritiek niet terecht. We spreken een woordvoester van Albert Heijn.

Puur&Eerlijk-producten zijn goed voor mens, dier, milieu óf natuur. Foodwatch vindt dat dat mens én dier én natuur én milieu moet zijn. Samengestelde Puur&Eerlijk-gerechten als de zalm in bladerdeeg zijn zelfs maar deels verantwoord. Waarom?

"We hebben verschillende categorieën voor Puur&Eerlijk: biologisch, scharrel, FairTrade, ecologisch en duurzame vis, die gecontroleerd worden door onafhankelijke certificerende instanties. Daarmee maken we het de consument makkelijker om bewust te kiezen. Voor samengestelde producten, zoals zalm in bladerdeeg, claimen we niet dat elk ingrediënt duurzaam is. Het is makkelijk om te zeggen dat alle producten aan alle categorieën moeten voldoen, maar in de praktijk kan dat niet zomaar. Dat kost tijd. We hebben met een heleboel factoren rekening te houden, zoals smaak, voedselveiligheid, beschikbaarheid en betaalbaarheid. We kijken natuurlijk geregeld of we een product kunnen verbeteren, dat geldt voor ieder product."

Foodwatch vindt ook dat jullie onnodig veel suiker, zout en E-nummers toevoegen. "Sommige toevoegingen zijn noodzakelijk. E-nummers zijn door de Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid goedgekeurde hulpstoffen om, bijvoorbeeld, voedselveiligheid te verbeteren. We maken producten voor een breed publiek, en testen dit met smaakpanels, daarom voegen we soms smaakversterkers, suiker of zout toe. Maar we staan wel open voor andere inzichten en toetsen ons beleid geregeld. Zo zetten we ons in om het zoutgehalte waar mogelijk te verlagen. En we willen dat in 2014 niet alleen de biologische, maar alle Puur&Eerlijk-producten vrij zijn van E-nummers die niet zijn toegestaan in biologische producten – ondanks dat niet al die producten zelf het EU-blaadje dragen."

Tekst: Annemarie Opmeer

Wat vinden jullie van het feit dat Foodwatch zo kritisch is? "Wij herkennen ons er niet in, want wij maken juist hele grote stappen richting duurzaamheid. Het vervelendste is dat Foodwatch zegt dat wij misleiden. Dat is niet wat wij doen. We bieden mensen met dit merk de mogelijkheid om verantwoordere keuzes te maken, en duurzaamheid is nu eenmaal niet zwart-wit. We zijn transparant over alle ingrediënten van onze producten."

Commentaar

Waardeloze dieren

Ik heb hem nog niet gezien, maar hij moet prachtig zijn: *De Nieuwe Wildernis*, de alom bejubelde film over de Oostvaardersplassen. Het enige échte stukje wildernis in Nederland. 5600 hectare groot, gelegen onder de rook van Almere en Lelystad. Bij toeval ontstaan eigenlijk, want het gevolg van het niet aanleggen van de Markerwaard.

De Oostvaardersplassen zijn zo wild dat mensen er niet mogen komen. Op een klein stukje na dan. Vanuit het bezoekerscentrum aan de Knardijk loopt een vijf kilometer lange wandelroute. Vanuit de verte kun je tijdens deze wandeling de heckrunderen, koniks-paarden en edelherten bewonderen. Diersoorten waarvan men vermoedt dat ze hier 'van nature' thuis horen. Dichtbij komen kan niet. Wilde dieren moeten ongestoord kunnen grazen. En sterven, al vinden we dát vaak moeilijk te accepteren.

Wilde dieren zijn prachtig, zolang ze ons maar niet tot last zijn. Zijn ze dat wel dan moeten ze worden afgeknald. Zoals de populatie damherten in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Eerder waren er al hekken om het duingebied geplaatst om de overlast binnen de perken te houden, de herten vraten omliggende akkers kaal en zouden zorgen voor gevaarlijke verkeerssituaties. Achter deze hekken fokten de herten er echter lustig op los, waardoor er nu veel te veel zijn. Hierdoor berokkenen ze volgens de Amsterdamse wethouder Gehrels van cultuur (sic!) 'schade aan de natuurwaarden van dit gebied'. Een waarde die de herten zelf blijkbaar ontberen.

Gek genoeg gaat de Faunabescherming hier in mee. De belangenbehartiger van wilde dieren in Nederland verzet zich weliswaar tegen de afschietplannen maar rept daarbij met geen woord over de natuurwaarde van de herten zelf. Volgens de dierenorganisatie is uit onderzoek gebleken dat de herten door hun begrazing de verbossing en vergrassing van het gebied beperken. Zo dragen ze bij aan de gewenste ontwikkeling van de vegetatie in dit gebied, aan de gewenste natuurwaarden. De damherten zijn functioneel, dat is hun waarde en daarom moeten ze blijven.

De damherten zelf zitten er uiteraard niet op te wachten om slechts 'functioneel' te grazen. Evenmin om zich te pletter te laten rijden op een autoweg. Maar wilde dieren kunnen in Nederland geen kant op, zeker niet nu er voorlopig weer de klad zit in de aanleg van het netwerk van grote aaneengesloten natuurgebieden – de ecologische hoofdstructuur. Te duur.

Natuur is in Nederland in de eerste plaats een kostenpost. Wilde dieren zijn waardeloos. Behalve die in de Oostvaardersplassen, die hebben geluk. Die leven veilig in de échte wildernis en als het meezit straks zelf in een erkend Werelderfgoed. Die zijn van grote waarde. Ga zelf maar kijken, in de bioscoop.

Freek Kallenberg, redacteur

“Generatieconflict vergroot de kans op een klimaatramp”

dat zegt Thomas Michielsen, econoom aan de Universiteit Tilburg.

Tekst **Freek Kallenberg** Beeld **Wim Stevenhagen**

Thomas Michielsen (1987) maakt deel uit van de onderzoeksgroep Klimaatbeleid & Hulpbronnen-efficiency van het Tilburg Sustainability Center van de Universiteit Tilburg. Vorige maand promoveerde hij op een drietal onderzoeken naar energiebeschikbaarheid en klimaatverandering.

Een van je stellingen luidt dat de bezorgdheid over een mogelijke klimaatramp niet vanzelfsprekend leidt tot een krachtig klimaatbeleid. Waarom niet?

“Voor een effectief klimaatbeleid heb je de medewerking van anderen nodig. Andere landen, maar ook toekomstige generaties. Maatregelen die we nu nemen, hebben pas over 50 of zelfs 100 jaar resultaat voor het klimaat. Maar we kunnen de opwarming van de aarde alleen in de hand houden als niet alleen wij, maar ook toekomstige generaties meewerken. Omdat wij dit niet met zekerheid weten, is het een rationele keuze om nu geen ingrijpende maatregelen te nemen. Dat zie je terug in de huidige plannen en verdragen. Voor de toekomst worden prachtige doelen gesteld, 80 procent minder CO₂-uitstoot in 2050 bijvoorbeeld, maar voor de korte termijn zijn de doelstellingen veel lager. We stellen moeilijke keuzes uit. Voor-

stelbaar, maar hierdoor neemt de kans op een klimaatramp toe.”

Hoe kunnen we dit voorkomen?

“Door toekomstige generaties te verleiden te doen wat wij nu belangrijk vinden. Nu schuiven we de problemen voor ons uit en maken we het voor toekomstige generaties heel moeilijk en duur om de CO₂-concentratie te stabiliseren. Dat zullen ze dus niet snel doen. Maar als we nu investeren in duurzame technologieën, waardoor hernieuwbare energie op termijn goedkoper wordt dan fossiele brandstoffen, hebben toekomstige generaties daar profijt van. Zij zullen dan eerder voor duurzame energie kiezen.”

Het SER-akkoord – waarin de milieubeweging tot 2020 een kleinere uitstootreductie accepteerde in ruil voor de inzet van een daadwerkelijke omslag naar duurzamere energie – is in die zin dus toe te juichen?

“Als die transitie substantieel is wel. Het heeft daarentegen niet zoveel zin om nu je toevlucht te nemen tot technologieën die op korte termijn de uitstoot reduceren, maar niet bijdragen aan de transitie.”

Zoals de bijstook van biomassa in kolencentrales?

“Inderdaad. In plaats daarvan moet je inves-

teren in technologieën die daadwerkelijk voor duurzame energieopwekking kunnen zorgen. Dat betekent overigens niet dat er nu niks gedaan moet worden aan de uitstoot voor dat technologieën die nu worden ontwikkeld resultaat hebben. Die tijd hebben we niet en dus moet je nu al de uitstoot terugdringen. Maar je moet bijvoorbeeld geen nieuwe kolencentrales bouwen. Die gaan nog 50 jaar mee en als die er eenmaal staan, is het voor toekomstige generaties heel goedkoop om ze te blijven gebruiken. Dat zullen ze dus doen.”

Een belasting op CO₂-uitstoot kan ervoor zorgen dat de energie uit deze centrales relatief duurder wordt. Is dat verstandig beleid?

“Ja, als we nu vastleggen dat er in 2020 een substantiële carbontax wordt ingevoerd – dus van 30 tot 40 euro per ton – dan heeft dat nu al invloed op het beleid van exploitanten van fossiele brandstoffen. Het wordt met dit vooruitzicht immers veel minder aantrekkelijk om nieuwe bronnen te gaan zoeken en exploreren.”

In het SER-akkoord is de kolenbelasting nu net weer afgeschaft. Niet handig dus?

“Nou zo'n belasting heeft alleen zin op Euro-

pees niveau. Anders vertrekt de vervuilende industrie naar een ander Europees land en blijft ze daar CO₂ uitstoten.”

Op Europees niveau geldt toch hetzelfde? Als Europa een substantiële koolstofbelasting invoert vertrekt de energie-intensieve industrie naar elders.

“Niet vanzelf. Energieprijzen spelen bij de vestigingskeuze van bedrijven pas een rol als het om een keuze tussen vergelijkbare landen gaat, met een goedopgeleide bevolking, een goede infrastructuur, een functionerend rechtssysteem, etc. Dus bij de keuze tussen Duitsland en Nederland speelt de prijs van energie wel een rol. Maar als een bedrijf

moet kiezen tussen China of Nederland is de kostprijs van energie zeker niet van doorslaggevend belang. Voor de keuze tussen de VS of Europa weegt de energieprijzen wellicht zwaarder, maar voor de meeste Europese bedrijven is Europa de grootste afzetmarkt. Nabijheid speelt dan een grote rol.”

Er wordt beweerd dat een klimaatbeleid dat fossiele brandstoffen in de toekomst duurder maakt, zoals een carbontax, op korte termijn het klimaatprobleem verergert. Is de angst voor deze ‘groene paradox’ terecht?

“Nee. De gedachte hierachter is dat de olie-sjeiks uit Qatar of Saoedi Arabië, in het voor-

uitzicht van een streng klimaatbeleid, op korte termijn zo snel mogelijk al hun voorraden zullen winnen en verkopen. Dat kan zo zijn, maar de CO₂-uitstoot van de conventionele voorraden olie en gas is echt klein bier vergeleken met de CO₂-uitstoot van alle nog winbare voorraden kolen en onconventionele fossiele brandstoffen, zoals schaliegas en teerzandolie. Als we deze op grote schaal gaan winnen is het *game-over* voor het klimaat. Dat moeten we dus voorkomen en een substantiële carbontax is daarvoor een goed beleidsinstrument.” □

Discussieer mee op www.downtoearth-magazine.nl

“Nieuwe kolencentrales gaan nog 50 jaar mee. Het is voor toekomstige generaties heel goedkoop om ze te blijven gebruiken”

Veestapel overspoelt Nederland

In 2015 worden zowel de dierrechten als het melkquotum afgeschaft. Hierdoor komt er een einde aan het aantal maximaal te houden varkens, kippen en runderen in Nederland. Nu al leven in Nederland zo'n 12 miljoen varkens, 100 miljoen kippen en 4 miljoen runderen waarvan 2 miljoen melkkoeien.

Volgens een onderzoek van ARCADIS, in opdracht van Natuur & Milieu, Milieudefensie en de natuur- en milieufederaties, kan door het afschaffen van dierrechten en melkquota de veestapel in Nederland verdubbelen. Volgens de milieuorganisaties heeft dit grote gevolgen voor de volksgezondheid, leidt het tot een nog groter mestoverschot, tot vervuild drinkwater en stankoverlast.

Daarnaast zal het aantal megastallen naar verwachting toenemen door uitbreidingsplannen van de veehouders. Voorafgaand aan het Kamerdebat hadden zij daarom aan de Kamerleden gevraagd het stelsel van dierrechten en melkquota in stand te houden. Dat deed de Kamer niet. Om te voorkomen dat Nederland wegzakt in de varkens-, kippen- en koeienstront wil de Tweede Kamer wel dat de Meststoffenwet wordt gewijzigd. Er komt een mestverwerkingsplicht die inhoudt dat veebedrijven mest moeten laten verwerken die ze niet op een fatsoenlijke manier op hun eigen grond kunnen benutten.

Bommetje onder Energie-akkoord

De voorgenomen sluiting van vijf kolen-centrales is in strijd met de mededingingswet en leidt tot een hogere elektriciteitsprijs voor consumenten en bedrijven. Met deze conclusie zette Kartelwaakhond Autoriteit Consument & Markt (ACM) eind september een deel van het SER-Energie-akkoord op losse schroeven. In dit akkoord was afgesproken dat in ruil voor het afschaffen van de kolenbelasting vijf oude kolencentrales hun deuren zouden

sluiten. Nu de ACM hier een stokje voor dreigt te steken, is het voor de natuur- en milieuorganisaties "evident" dat de kolenbelasting blijft bestaan. Zij roepen de energiebedrijven en hun branche-organisatie EnergieNederland op om snel met een alternatieve oplossing te komen, zodat de overeenkomst toch door kan gaan. Daarnaast klopt volgens de natuur- en milieuorganisaties het argument van de

ACM niet, dat de prijs voor elektriciteit zal stijgen door het wegvallen van concurrentie. Door het Energie-akkoord worden immers veel meer windmolens op zee gebouwd dan zonder het akkoord. Dit leidt tot een veel grotere daling van de elektriciteitsprijs dan het prijsverhogende effect van de sluiting van de vijf kolencentrales. Dit prijsverlagende effect van meer wind op zee is door ACM ten onrechte volledig genegeerd, aldus de milieuclubs.

Voorlopig geen proefboringen naar schaliegas

In Nederland mag voorlopig nog niet naar schaliegas worden geboord. Dat besloot minister Kamp half september voorafgaand aan een hoorzitting over dit onderwerp in de Tweede Kamer. Is Kamp gezwicht voor het brede maatschappelijke protest, of is dit uitstel een slimme zet van de minister? Duidelijk is dat Kamp niet anders kon. Coalitiepartner PvdA had zich niet laten overtuigen door het onderzoeksrapport van ingenieursbureau Witteveen+Bos naar de risico's van schaliegaswinning. Ook de Commissie voor de milieueffect-rapportage (MER) had veel kritiek; de bovengrondse effecten op de kwaliteit van de leefomgeving en natuur en milieu waren niet voldoende meegenomen. En juist met deze effecten hebben bewoners

in de buurt van boorlocaties te maken. Meer locatie-specifiek onderzoek is dus noodzakelijk. Dat onderzoek kost minstens anderhalf jaar. Uitstel dus, maar als het aan de minister ligt zeker geen afstel. Waarschijnlijk verwacht Kamp dat het opgelaide verzet tegen schaliegas eind 2014 verdwenen is. Vooralsnog lijkt het daar niet op. De petitie 'Stop schaliegas' wordt nog dagelijks getekend en nadert de 80 duizend ondertekenaars, gemeenten verklaren zich nog steeds schaliegasvrij (inmiddels meer dan 80) en in steeds meer gemeenten worden bewonersgroepen tegen schaliegas opgericht. Ook een vijftal provincies, waaronder Brabant en Flevoland, hebben zich uitgesproken tegen boorlocaties in hun provincie.

+++ Fietsersbond: in 2025 moet Nederland beschikken over 675 kilometer aan extra fietsroutes **+++ Windcentrale:** particulieren investeren binnen een halve dag 1,3 miljoen euro in windmolen in Culemborg **+++ Eerlijke Verzekeringswijzer:** grote Nederlandse verzekeraars hebben in hun investeringsbeleid nauwelijks oog voor duurzaamheid **+++ Milieudefensie:** wettelijke normen gifrechten op groente en fruit beschermen gezondheid onvoldoende **+++ WNF:** inkopen van duurzaam hout en papier met FSC-keurmerk bij gemeenten nog geen gemeengoed **+++**

Foto: iStockphoto

Jagers willen niet op katten schieten

In haar strijd tegen het afschieten van zwerfkatten door plezierjagers krijgt de Dierenbescherming hulp uit onverwachte hoek. Volgens jagersvereniging KNJV doen de jagers dat namelijk met grote tegenzin. Daarom willen ze graag gezamenlijk werken aan alternatieve oplossingen voor de problemen die de dieren veroorzaken, zo heeft de KNJV laten weten. Naast castreren en steriliseren ziet de jagersclub vooral het intensiever informeren van potentiële katteneigenaren over de enorme overpopulatie van zwerfkatten als een speerpunt. Jaarlijks worden er zo'n 8.000 tot 13.500 katten door jagers afgeschoten. Met alternatieve oplossingen, zoals castreren of steriliseren, zouden niet alleen zwerfkatten blij zijn, maar ook brave huiskatten. Die worden regelmatig 'per ongeluk' het slachtoffer.

Nieuw bewijs betrokkenheid Shell Nederland bij misstanden Nigeria

De advocaten van vier Nigeriaanse boeren en Milieudefensie, die in een rechtszaak met Shell verwickeld zijn rond olievervuiling in drie dorpen in de Niger Delta, hebben vertrouwelijke documenten in handen gekregen die nieuw licht werpen op de werkwijze van het Shell-concern. In deze documenten wordt nauwgezet beschreven hoe dochtermaatschappijen van het Nederlandse Shell

in andere landen, zoals Nigeria, hun installaties moeten aanleggen en onderhouden. De bewering van het in Nederland gevestigde Shell-hoofdkantoor, dat haar werkmata-schappijen wereldwijd volledig naar eigen inzicht handelen, en dat het hoofdkantoor dus niet aansprakelijk kan worden gehouden voor misstanden die ontstaan door handelen van haar dochters, komt hiermee op losse

schroeven te staan. Op basis van deze documenten eisen de advocaten bij de rechtbank in Den Haag opnieuw inzage in nog meer interne Shell documenten, waarmee zij willen aantonen dat het hoofdkantoor in Den Haag aansprakelijk is voor de lekkages die in de Nigeriaanse dorpen zijn ontstaan. In september 2011 wees de rechtbank een dergelijk verzoek om inzage nog af.

Bijlo spreekt...

... een klimaatscepticus

"Scepticus..."

"Hallo scepticus, met Vincent Bijlo. U twijfelt he?"

"Ach welnee man, ik twijfel niet, ik weet het zeker.

Jullie linkse milieufreaks, jullie twijfelen. Goed dat

je belt, Bijlo, dan kan ik eindelijk eens een misverstand uit de weg helpen: de klimaatverandering bestaat niet."

"Maar de signalen zijn toch niet te negeren, de aarde warmt op..."

"Jajaja, komt die hele riedel weer, ik zeg jou dit, dat doet de aarde

gewoon af en toe, opwarmen, dat is een cyclus, jij hebt toch ook wel

eens koorts, of niet? Wij hebben er niets mee te maken."

"U wilt toch niet beweren dat al die miljarden tonnen CO₂ die wij in

de atmosfeer spuiten geen invloed hebben op het klimaat?"

"Ja, dat wil ik wel. Ik zie ook wel dat de permafrost smelt, maar dat

heeft niks met ons te maken, dat komt omdat alle Eskimo's opeens

vloerverwarming willen."

"Maar dan zegt u toch dat het wel degelijk door ons komt?"

"Door de Eskimo's, maar niet door ons."

"Eskimo's zijn toch ook mensen?"

"Ja, dat zal ik niet ontkennen, maar ik heb er gewoon niks mee te

maken, het is gewoon weer burgertje pesten, allemaal mijn schuld,

daar pas ik voor. Al die bedreigde dieren, och och och wat zijn ze

zielig, en ik? Wie kijkt er naar mij om? Niemand! Als ik op uitster-

ven sta gaat er niemand met een collectebus langs de deuren. Ik

warm de aarde niet op, ik laat me geen schuldgevoel aanpraten."

"Niet huilen, scepticus, luister. Je zou toch ook kunnen zeggen: Ik

weet het niet, of alles wat wij doen invloed heeft op het klimaat,

maar laten we voor de zekerheid alles zo duurzaam mogelijk gaan

doen. Dat kan nooit kwaad, daar is toch niets op tegen?"

"Windmolens draaien op subsidie."

"Windmolens draaien op wind, met subsidie krijg je er echt geen

beweging in."

"En de zon schijnt hier zelden, dus die zonnepanelen hebben hele-

maal geen zin."

"Kom eens bij mij langs, scepticus, zelfs nu, in de herfst, zie je bij

ons thuis als de zon schijnt de elektriciteitsmeter teruglopen."

"O ja? Hahaha, dat wil ik wel eens zien. Mag ik langskomen ja, mag

dat?"

"Ja, en dan trek in een flesje biologische wijn open, moet jij eens

proeven."

"Ik heb vanavond niets te doen."

"Okee, tot vanavond scepticus."

"Tot vanavond meneer Bijlo."

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

DENEMARKEN

Ombudsman kraakt 'Plant Bottle' Coca Cola

Vier jaar geleden, tijdens de klimaatop in Kopenhagen, lanceerde Coca Cola de 'Plant Bottle', die vanwege plantaardige bestanddelen milieuvriendelijker zou zijn dan andere flessen. Volgens de Deense milieuorganisatie Bossen van de Wereld was de milieclaim niet terecht, omdat de herkomst van de biomaterialen in de colafles niet bekend was. De Ombudsman heeft de organisatie nu gelijk gegeven.

"Dit is een belangrijke overwinning in de strijd tegen green-

washing", vindt Kristian Jørgensen van Bossen van de Wereld. "De biobased maatschappij, met producten en brandstoffen uit plantaardige bronnen, komt steeds dichterbij. Dat klinkt goed, maar er zijn ook negatieve gevolgen. Dus wie een milieclaim doet, moet die gedocumenteerd kunnen onderbouwen. En daarin heeft Coca Cola volledig gefaald."

(Bron: verdensskove.org)

DUITSLAND

Blokkade kolentransport RWE

Bij het Duitse plaatsje Hambach, een kleine vijftig kilometer oostelijk van Heerlen, blokkeerden tweehonderd actievoerders het spoor. Ze wilden daarmee het transport van kolen van de dagbouw mijn naar kolencentrales van RWE tegenhouden. Over het spoor rijdt elk kwartier een kolentransport. De kolencentrales zouden opslagcapaciteit voor niet meer dan twee dagen stoken hebben. Indymedia schrijft dat de protesten op de spoorweg sinds een jaar of twee plaats-

vinden, en het afgelopen jaar flink in aantal zijn toegenomen. "Het verstoken van kolen heeft niet alleen lokaal gevolgen. Ten eerste vanwege wereldwijde klimaatverandering, maar ook vanwege de verspreiding van fijnstof. Afhankelijk van de weersomstandigheden gaat het fijnstof van deze kolencentrales van RWE heel Europa door. Dat kan tot ernstige gezondheidsproblemen leiden." (Bron: Indymedia)

Foto: Igor Podgorny / Greenpeace

Wereldwijd: Solidariteit met Arctic Sunrise

Op 5 oktober werd in 45 landen actie gevoerd voor de vrijlating van de Greenpeace-actievoerders uit hun Russische cel. De bemanning van het schip de Arctic Sunrise zat toen al twee weken in voorarrest in het Russische Moermansk, met weinig vooruitzicht op vrijlating. De actievoerders waren eind september met veel machtsvertoon gearresteerd toen zij actie voerden bij een boorplatform in de Pechorazee ten zuiden van Nova Zembla. De activisten worden mogelijk beschuldigd van piraterij en zouden de Russische soevereiniteit en het milieu in gevaar hebben gebracht. Ze kunnen hiervoor vijftien jaar cel krijgen.

De Arctic Sunrise vaart, net als de meeste schepen van Greenpeace, onder Nederlandse vlag. Daarom is Nederland een arbitragezaak begonnen om het schip en zijn bemanning vrij te krijgen. Als er onvoldoende vooruitgang wordt geboekt, volgt een stap naar het Internationaal Zeerechttribunaal. www.savethearctic.org (Bronnen: Greenpeace, ANP)

INDONESIË

Directeur FoE op vrije voeten

De in januari dit jaar gearresteerde Anwar Adat is vrijgelaten. De directeur van WALHI (Friends of the Earth) Zuid-Sumatra werd in januari samen met anderen opgepakt bij een demonstratie tegen politierepressie (zie D2E #16). Sadat en een andere demonstrant werden tot zeven

maanden gevangenisstraf veroordeeld. Meer dan tienduizenden mensen tekenden een petitie van Friends of the Earth voor de vrijlating van Sadat en zijn collega. In hoger beroep werd hun straf verlaagd en inmiddels zijn zij weer op vrije voeten. (Bron: Friends of the Earth)

GHANA

'Walvissen dood door offshore oliewinning'

Langs de kust van Ghana is een alarmerend aantal walvissen aangespoeld, stellen natuurbeschermers van de organisatie Friends of the Nation. Volgens hen wordt het hoge aantal van zestien dode walvissen veroorzaakt door verkennende olieboringen in Ghanese wateren. "Voorheen spoelde er een dode walvis in de vijf jaar aan, maar afgelopen week alleen al waren het er zestien", vertel-

de een woordvoerder van Friends of the Nation in september aan *The Guardian*. Volgens een milieu-effect-rapportage uit 2009 komen er in het gebied dolfijnen en walvissoorten voor die gevoelig zijn voor verstoringen. Oliebedrijven beloofden dat ze maatregelen zouden nemen om de herrie en verstoring te beperken. Volgens het Milieuagentschap van Ghana

hebben de aangespoelde walvissen niks te maken met de oliewinning. Maar Friends of the Nation betwijfelt of het Milieuagentschap dat wel controleert. "Het Milieuagentschap publiceert geen onderzoeksverslagen om te laten zien hoe het gaat, en wat voor maatregelen de oliebedrijven moeten nemen. Ze communiceert niet met het publiek." (Bron: The Guardian)

TANZANIA

Mars tegen stroperij

Alleen al in Tanzania worden dagelijks dertig olifanten afgeemaakt om hun slag tanden te kunnen verhandelen. "Net als diamanten en waardevolle delfstoffen is de handel in ivoor steeds meer verbonden met de georganiseerde misdaad. Het wordt gebruikt als een niet te traceren betaalmiddel waarmee criminelen en terroristen hun oorlogen financieren", stelt Patrick Patel van de African Wildlife Trust. Zijn organisatie nam

het initiatief voor een mars tegen de stroperij. In negentien dagen legden Tanzaniaanse natuurbeschermers 650 kilometer te voet af om aandacht te vragen voor de handel in ivoor en de illegale jacht die ermee gepaard gaat. Patel wil het publiek in Tanzania bewust maken van de gevolgen van stroperij, waardoor de olifantenpopulatie wereldwijd gedecimeerd is. (Bron: IPPMedia)

+++ **Zuid-Afrika:** Schapenboeren Karoo zien schaliegas ook niet zitten +++ **Thailand:** Vissers protesteren tegen illegale bevissing door grote trawlers in beschermd gebied +++ **Caraïben:** Iedereen moet aan de moestuin om de voedselcrisis te bestrijden, vinden de overheden van Jamaica, Haïti, de Bahama's, Antigua, Barbuda en andere eilandstaten +++ **Zimbabwe:** Stropers vergiften drinkpoel olifanten met cyanide +++ **Spanje:** Barcelona introduceert elektrische deelscooters +++ **Peru:** Grote netten ofwel 'mistvangers' maken water uit mist, dat gebruikt wordt voor herbebossing en biolandbouw +++ **Hawaiï:** Haaienalarm na grootschalige vissterfte door grote melasselekkage uit pijpleiding van

rietsuikerraffinaderij +++ **Honduras:** Inheemse milieuactivisten voor de rechter voor verzet tegen waterkrachtcentrale +++ **Zweden:** Bevolking Jokkmokk zwaar verdeeld over ijzerdelfing in jachtgebied Sami-volk +++ **Polen:** Heet afvalwater van geplande Polnoc kolencentrale zal visstand in rivieren schaden, stellen milieu-organisaties in klacht bij overheid +++ (Bronnen: Bloomberg, Bangkok Post, MO* Mondiaal Nieuws, IPS, The Guardian, Friends of the Earth, Detroit News, CEE Bankwatch)

“Minder consumeren is geen inspirerende toekomstvisie”

Ralf Fücks is prominent lid van de Duitse Grünen en actief pleitbezorger van het ecologisch modernisme. Niet in het veranderen van onze levensstijl, maar in het ontwikkelen van duurzame technieken kunnen Duitsland en Europa volgens hem het grootste positieve milieu-effect sorteren. Hij schreef er een boek over:

‘Intelligent Groeien’. Tekst Pepijn Vloemans Beeld Julia Baier - Heinrich Böll Stiftung

In een beroemd geworden essay over ideologie onderscheidt de Britse liberaal filosoof Isaiah Berlin twee mententypen: de egel en de vos. De egel ‘weet een groot ding’, terwijl de vos ‘veel dingen weet’ – en zijn mening voortdurend bijstelt aan de hand van nieuwe ervaringen. Ralf Fücks, directeur van de Heinrich Böll Stiftung – een aan Die Grünen gelieerde denktank – en sinds jaar en dag prominent lid van diezelfde partij, weet veel dingen. Pro (slimme) economische groei, contra kernenergie; pro-genetische manipulatie, contra vleesindustrie. Fücks is de vos van zijn partij, die handig tussen de ideologische stellingen doorglipt die in de loop der tijd door zijn partij zijn opgeworpen. Fücks ontvangt in een lichte, witte, opgeruimde kamer in Berlijn-Mitte. Met zijn gladde schedel, rustige dictie en vriendelijke mimiek heeft hij iets weg van een zen-boeddhist. Er is hem deze dagen veel aan gelegen de zegeningen van het eco-kapitalisme te

prediken. Al een paar maanden reist hij door Duitsland om zijn optimistische nieuwe boek *Intelligent Wachsen* (Intelligent Groeien) te promoten. En wel op persoonlijke titel, zodat hij vrijuit kon spreken. Naast zijn functie als directeur vond hij tijd om zijn boek op tijd af te hebben voor de recente Duitse parlementsverkiezingen én in het jaar dat Die Grünen hun dertigjarige bestaan vieren.

Intelligent Wachsen: die grüne Revolution is daarmee niet alleen een tijdig, maar volgens de *Süddeutsche Zeitung* tevens een “onideologisch” boek geworden. Fücks verbindt twee grote verhalen van deze tijd: technologische innovatie en de razendsnelle opkomst van een gigantische globale middenklasse. In het licht van deze globale groei wordt Europa een kleine factor in wereldwijde milieuvervuiling. Van belang wordt dus op welke manier groei elders plaats gaat vinden. Op basis van zon en wind, of kolen en gas? Met elektrische mobiliteit of met benzine en

diesel? Niet in het veranderen van onze levensstijl, maar in het dichterbij brengen van duurzame technieken kan Duitsland – en Europa – het grootste positieve milieu-effect sorteren, is zijn these.

Als antidotum voor depressie signaleert en beschrijft hij talloze bedrijven en innovaties die de wereld efficiënter en beter kunnen maken. Van de bio-based economy, de circulaire economie, duurzame land- en tuinbouw, de postfossiele stad tot de *Energiewende*. Met dit ‘ecologisch modernisme’ waarschuwt Fücks zijn partij in het bijzonder de toekomst niet af te schilderen als een zwarte tunnel waar door milieuproblemen steeds minder kan en mogelijk is.

Bent u al sinds het begin van uw politieke carrière overtuigd van de noodzaak van eco-kapitalisme?

“Toen ik begin jaren negentig in Bremen burgemeester was, moest ik besluiten nemen over de stadsinrichting – dus ook →

“De grootste uitdaging van groene politiek is de economisch korte en de ecologisch lange termijn te verbinden”

Geboren: 3 augustus 1951
Opleiding: Sociale wetenschappen, Economie en Geschiedenis. Hij was betrokken bij de communistische studentenbeweging in Heidelberg.
Werk: lid van *Die Grünen* sinds 1982, senator voor milieu en stad-ontwikkeling in Bremen (1991 - 1995); sinds 1996 directeur van de *Heinrich-Böll Stiftung*, waar hij zich bezighoudt met economie, de toekomst van Europa, migratie en internationale politiek.
Boek: *Intelligent wachsen. Die grüne Revolution*, Hanser Verlag, ISBN 978-3-446-43484-4. Pag. 362. Prijs: € 22,90. Engelse vertaling op komst.

→ bedrijventerreinen. Ik heb in die functie veel entrepreneurs en zakenmensen ontmoet. Er zit zoveel creativiteit en energie in ondernemers. Toen realiseerde ik me dat het er om gaat deze in goede banen te leiden. Het gevestigde bedrijfsleven herbergt zoveel talent dat we kunnen uitdagen; de milieubeweging doet er goed aan bedrijven niet voor te stellen als gesloten giganten, maar als verzamelingen individuen met verschillende vleugels. Het gaat er dan om de progressieve vleugel met je mee te krijgen. Bij de Heinrich Böll Stiftung organiseren we daarom dialogen tussen milieubeweging en de grote industrie. De chemiereuzen als Bayern zitten hier, maar ook autofabrikanten en de energiesector. Het is heel belangrijk om de omslag op lange termijn naar een ecologische industriemaatschappij ook op korte termijn economisch rendabel te maken. Bedrijven moeten winst maken om te overleven. Dat zie ik als de grootste uitdaging van groene politiek – de economisch korte en de ecologisch lange termijn verbinden.”

Moeten we niet gewoon minder groeien, minder consumeren, in plaats van groener consumeren?

“Als je minder wil werken of consumeren vind ik dat goed. Maar mensen moeten dat uiteindelijk voor zichzelf beslissen. Het is niet aan de milieubeweging of politiek mensen gedrag voor te schrijven. Ik ben allergisch voor de moraal van het ‘eco-calvinisme’. Minder consumeren, een reductie van mogelijkheden, dat zijn geen inspirerende toekomstvisies. Groeien wordt dan een ‘innerlijke’, een spirituele reis. Maar dat is helemaal niet nodig. Ik ben ervan overtuigd dat we lang niet alle mogelijkheden van materiële groei ontdekt hebben. We staan pas aan het begin. Alleen moeten we deze groei zo organiseren dat het niet gepaard gaat met grootschalige milieuvervuiling. Tot nu toe betekende groei een gevecht tegen de natuur. Daar moeten we zo snel mogelijk vanaf. Wat ik bedoel met

‘intelligente groei’ is co-evolutie. Groeien mét de natuur. En daar is innovatie en ondernemerschap voor nodig. Mijn boek wil deze Amerikaanse *can-do*-mentaliteit in het debat brengen. Daarnaast is minder consumeren maar een klein deel van de oplossing. Als we als mensheid onze CO₂-uitstoot rond 2050 met 90 procent willen reduceren, hoeveel kunnen we dan met ‘anders’ consumeren veranderen? Twintig procent? Dat is al extreem ambitieus. En waar komt de rest vandaan? De rest móet van ontkoppeling van groei en vervuiling komen, en daar is innovatie voor nodig. Natuurlijk moeten we ons cultureel aanpassen. We moeten geen auto meer als statussymbool willen, maar kiezen voor slimme combinaties van autodelen en openbaar vervoer en fietsen. Maar geven we daarmee mobiliteit op? Nee! Mobiliteit is een burgerrecht geworden. We moeten mensen niet willen veranderen, we moeten onze economie op een slimmere manier organiseren. En dit geldt helemaal voor die miljoenen die nu in opkomende landen toetreden tot de middenklasse. Beslissend voor de wereld is niet hoe Duitsland haar emissies reduceert – maar hoe wij een efficiënter model van economische groei uitvinden. De *Energiewende* is onze bijdrage aan het reduceren van de wereldwijde CO₂-uitstoot. Laten zien dat zoiets mogelijk is.”

Hoe ziet een internationaal klimaatverdrag er volgens u uit?

“Ik geloof dat de klimaatoppen tot nu toe mislukken omdat het gaat om het verdelen van lasten. Het is een negatieve benadering van klimaatverandering. Zolang maatregelen tegen klimaatverandering economische

groei bemoeilijken zal er geen internationaal akkoord komen. We moeten daarom het discours omdraaien: van ‘burden sharing’ naar nieuwe kansen en mogelijkheden. Pas wanneer we klimaatmaatregelen kunnen verbinden met sociale vooruitgang, kan er een internationaal bindend akkoord gesloten worden dat acceptabel is voor alle landen. Elektriciteit uit schone bronnen is ook met nieuwe mogelijkheden verbonden – dat is mijn optimisme. Begrijp me niet verkeerd: er is uiteindelijk ook een internationaal, na te leven klimaatakkoord nodig. Is dat er niet, dan is het te aantrekkelijk om kolen te delven die er toch al liggen. Maar voor het zover is moeten mensen en landen eerst de kansen zien van een alternatief energiemodel.”

Veel van de thema's die u in uw boek beschrijft zijn dertig jaar geleden al door Die Grünen aangekaart.

“*Die Grünen* profiteren van een duurzame verandering van de samenleving, een verandering die ze zelf aangewakkerd hebben. Wat wij dertig jaar geleden als eerste op de kaart zetten is nu werkelijkheid aan het worden. Ga maar na: de *Atomausstieg* (het besluit om alle Duitse kerncentrales voor 2022 te sluiten, P.V.) en de *Energiewende* (de overgang naar een vrijwel geheel duurzame energievoorziening in 2050, P.V.) zijn nu realiteit aan het worden. Maar daar blijft het niet bij – de hele samenleving is ‘groener’ geworden. Recycling, biologisch eten en drinken, eerlijke handel – dit is in die dertig jaar allemaal mainstream geworden. Ook onze culturele thema's zijn in onze richting veranderd. Gelijke rechten voor vrouwen, homo's, immigranten en minderheden, de multiculturele samenleving. En

kijk in de kranten: daar gaat het over een balans tussen werken en vrije tijd. Je zou dus kunnen zeggen *Die Grünen* de *Zeitgeist* raken. Maar het gaat niet vanzelf. Succes is niet gegarandeerd. Het gevaar dat we lopen is dat we terugschieten in een conservatisme, in ‘nee’ zeggen. Na de kredietcrisis zijn *Die Grünen* gaan geloven dat ze te veel hadden prijsgegeven van hun waarden toen ze aan de macht waren (van 1998 tot 2005 met de SPD onder Gerard Schröder, P.V.) Maar nu zwiepen ze weer terug in een soms te linkse, defensieve houding. Tegen het bedrijfsleven en economische groei. Dat vind ik jammer, want het komt er nu juist op aan ons oude industriële systeem te vergroenen.”

In uw boek schrijft u dat iedereen inmiddels in woord de Energiewende onderschrijft, maar dat er ondertussen machtspolitiek door de grote energiebedrijven wordt bedreven.

“De maatschappij wordt groener, maar het is gevaarlijk te denken dat het nu vanzelf gaat met duurzaamheid. De ecologische hervorming van de industriële samenleving is een enorme taak die we in de komende decennia moeten realiseren, willen we de aarde niet ruïneren. De *Energiewende* is de kern van die opgave – en we lopen altijd het risico dat deze mislukt. Bij de *Energiewende* komt het er op aan de korte met de lange termijn te verbinden. Dat is wat er nu misgaat. Tegenstanders van de *Energiewende* willen deze nu ‘remmen’ omdat de kolen- en gasprijzen enorm gedaald zijn de laatste jaren. Op de korte termijn, economisch gezien, klopt dit. Maar *Die Grünen* moeten de blik op de horizon gericht houden: de breuk van een fossiele met een duurzame energievoorziening moet totaal zijn, we kunnen niet halverwege blijven hangen. Waar

Grünen in neerwaartse spiraal

Van 10,7 procent in 2009 naar 8,4 procent op 22 september 2013 – er zijn grotere politieke verliezen denkbaar. Maar als je bedenkt dat de Duitse *Grünen* in 2011 nationaal bijna 30 procent peilden, wordt pas duidelijk in welke neerwaartse spiraal ze de afgelopen twee jaar zijn geraakt. Hún thema, de *Atomausstieg*, werd in de nasleep van Fukushima door nota bene Angela Merkel zelf gekaapt. Zes maanden eerder besloot ze nog kerncentrales langer open te houden, na de ramp met de kerncentrale nam Duitsland afscheid van kernenergie. Van de laatste verkiezingscampagne bleef vooral de moralistische nasmaak van de ‘veggie day’ hangen – het idee om een keer per week vegetarisch te eten. En wat betreft hun typische eerlijkheid – die wreekte zich op de politieke realiteit van campagnevoeren. Een zelf ingestelde onderzoekscommissie naar het verleden eindigde in de ontdekking dat er in de beginjaren pro-pedofiele standpunten werden verkondigd. Zie dan nog maar een keer je groene standpunten voor het voetlicht te krijgen. (P.V.)

het om gaat heeft de econoom Joseph Schumpeter beschreven als *creative destruction*. Het besef dat duurzaam fossiel totaal gaat vervangen moeten we laten doordringen. Concreet betekent dit mensen en bedrijven meekrijgen in ons verhaal. Maar er zijn ook kredieten, investeringen en onderzoeken nodig.”

Uw boek beschrijft vooral de industriële, technologische kant van een duurzame toekomst. Inspirerend voor ondernemers wellicht, maar hoe kan een gemiddelde Duitser of Nederlander hier iets mee?

“Consumenten kunnen genoeg ondernemen. Ze kunnen goed opletten welke producten ze kopen die verantwoord zijn geproduceerd. Ze kunnen om transparantie vragen. Ze kunnen zich verenigen in consumentenpartijen, actie voeren. En ze kunnen minder vlees eten. De hele wereldbevolking kan geen vlees gaan eten – daar is simpelweg te weinig landoppervlak voor. Minder vlees eten is niet eens echt welvaart inleveren: het is gezonder en net zo lekker als wel iedere

dag vlees. Mensen kunnen ook overschakelen op groter gebruik van autodelen, en vaker de trein gebruiken. Je kunt de mobiliteit behouden en schoner leven door het efficiënter te organiseren.”

Onlangs is in Duitsland een grote partij-overschrijdende commissie ‘Groeï, Welstand Levenskalkiteit’, over andere maatstaven voor groei, mislukt. Hoe kan dit?

“Ik geloof niet dat dit soort commissies of indicatoren dé oplossing zijn. Veel mensen roepen nu dat we groei anders moeten meten. Daar zit veel in, maar het heeft ook iets onoprechts. We versluieren zo het debat of er wel of niet een toename van welvaart moet komen. Daarom is deze commissie ook mislukt. Uiteindelijk werd het een loopgravenoorlog tussen twee dogmatische opvattingen: die van oude groei en oude groeïkritek. Terwijl wat we nodig hebben ‘intelligente groei’ is. Daar gaat mijn boek over.” □

“We moeten mensen niet willen veranderen, we moeten onze economie op een slimmere manier organiseren”

“Milieuvriendelijke palmolie bestaat niet”

Ondanks nieuwe wetten die protesteren bemoeilijken, stelt Friends of the Earth Indonesië regelmatig bij de rechter milieumisstanden aan de kaak. Nu nog het grote probleem uit Europa het hoofd bieden, de toenemende vraag naar palmolie. Campagnecoördinator Nur Hidayati kwam ervoor naar Europa.

Tekst Myrthe Verweij Beeld Dinand van der Wal, Milieudefensie

Nur Hidayati rent op Amsterdam Centraal snel terug de trein in. Ze komt net uit Den Haag en is haar paraplu vergeten. Even later stapt ze lachend maar onverrichter zake terug op het perron.

“Plu niet gevonden.” We lopen naar het 1e klas restaurant op het perron. “Lekker rustig hier”, constateert Hidayati.

Hidayati, roepnaam Yaya, is hoofd campagnes van WALHI, de Indonesische tak van Friends of the Earth. Ze had na drie weken Europa nog een flink programma in de Hofstad. Samen met Milieudefensie en Friends of the Earth Europe sprak ze er met ambtenaren, een Kamerlid, fractiemedewerkers en investeerders. Onderwerp: palmolie en landroof.

Voorafgaand aan deze lobbydag in Den Haag was Hidayati bij het Europees Parlement. Dat stemde over het biobrandstofbeleid: hoeveel procent biobrandstof moet er in 2020 worden bijgemengd in diesel en benzine?

Die biobrandstof bestaat in Europa inmiddels voor één vijfde uit palmolie. In Neder-

land, de palmolierotonde van Europa, is het gebruik en de verwerking ervan in de afgelopen zes jaar bijna verdubbeld tot 1,3 miljoen ton. Volgens een studie in opdracht van Friends of the Earth valt die toename vooral te wijten aan de Europese stimulering van biobrandstoffen in de transportsector.

“De palmolie-industrie heeft nu al desastreuze gevolgen”, zegt Hidayati. “Bossen worden ervoor gekapt en mensen van hun land beroofd. Elke extra vraag naar palmolie heeft enorme impact in Indonesië, of het nu voor voedsel, zeep of brandstof is. Die vraag creëert haar eigen aanbod. Bedrijven zullen aandringen om nog meer bos te kappen voor oliepalmplantages.”

Percentages

In het Europees Parlement ging de discussie over de vraag of er 6,5 procent biobrandstof bijgemengd moest worden – zoals de industrie wil – of 5,5 procent, zoals het Milieu-

comité van het Parlement wil. Het compromis werd 6 procent.

Hidayati is daar niet blij mee. “Eigenlijk moet je helemaal geen palmolie voor biobrandstof gebruiken. De negatieve gevolgen – boskap, landroof, vervuiling – zijn te groot. Wij zullen daarom documenteren wat die 6 procent bijmenging voor Indonesië betekent. Hopelijk kunnen we politici dan op andere gedachten brengen. Deze biobrandstofpolitiek is strijdig met het Europese ontwikkelingsbeleid. Dat is erop gericht dat

Indonesië haar bossen behoudt. Daaraan wordt veel belastinggeld uitgegeven.”

Ondanks het moratorium in Indonesië op het kappen van bos voor nieuwe plantages, gaat het uitgeven van vergunningen voor plantages door, constateert WALHI. En met een vergunning in de hand gebruiken bedrijven alle denkbare maatregelen om lokale gemeenschappen van hun land te verdrijven.

In Brussel kreeg Hidayati van industrie en parlementariërs te horen dat de problemen met palmolie geen Europees, maar een Indonesisch probleem zijn. “Alsof het Europese beleid losstaat van de gevolgen in Indonesië”, zegt ze verontwaardigd. “Het is onethisch om te zeggen: ‘We willen hier een probleem oplossen, maar het kan ons niet schelen wat daarvan de gevolgen elders zijn.’ Het is diep triest dat politici de ogen sluiten voor problemen waarvan ze weten dat die bestaan.”

Duurzame palmolie

Volgens WALHI moet de consumptie van palmolie omlaag. Het dient niet als biobrandstof gebruikt te worden en de problemen die door de bestaande vraag al waren ontstaan, moeten worden opgelost. Het Indonesische moratorium op boskap voor plantages, dat is verlengd tot 2015, moet ver-

beterd worden. WALHI wil niet alleen een stop op nieuwe vergunningen, de zogenoemde concessies. Er dient ook onderzocht te worden of verleende concessies wel zonder gesjoemel verkregen zijn.

WALHI is geen lid van de de Ronde Tafel voor Duurzame Palmolie, de RSPO. Niet vanwege de richtlijnen, die zijn zo slecht nog niet, aldus Hidayati: “Maar het is een vrijwillig initiatief, en naleving van de regels is nauwelijks af te dwingen.” Om de structurele problemen in de palmolie-industrie het hoofd te bieden is volgens WALHI bindende regelgeving nodig.

Wat kan de Nederlandse consument intussen het beste doen? Zelf geen palmolie gebruiken is nauwelijks mogelijk. Hidayati: “Stel vragen aan de producent: waar komt jullie palmolie vandaan? Was er sprake van ontbossing, landconflicten of mensenrechtenschendingen?”

In ‘duurzame’ palmolie gelooft de campagnecoördinator vooralsnog niet. “Op milieugebied is het gewoon geen duurzaam gewas. Er is veel kunstmest en water nodig en de bodem raakt uitgeput. Alleen al om de productie op peil te houden moet het areaal worden uitgebreid, laat staan bij toenemende vraag. Sociaal verantwoord, dat is misschien een beter begrip, voor palmolie die bij kleine telers vandaan komt, die naast

hun oliepalmen meerdere bronnen van inkomsten hebben waardoor ze onafhankelijker zijn.”

Archipel

Biodiversiteit en landroof zijn belangrijke thema's voor WALHI, voluit *Wahana Lingkungan Hidup Indonesia*, oftewel Indonesische Milieu Forum. Verspreid over de Indonesische archipel heeft de organisatie in 28 regio's een lokaal kantoor. Ruim vierhonderd organisaties zijn lid van WALHI, en daarnaast zijn er 150 individuele leden. Dat moeten er veel meer worden.

Op het landelijk bureau van WALHI in Jakarta geeft Hidayati leiding aan de zeven campagnes die op verschillende dossiers werken. Naast landroof en biodiversiteit zijn dat klimaatverandering, voedsel en water, mijnbouw en energie, de kustlijn en visserij, het stedelijke milieu, en beleids- en juridisch werk.

Juridische actie is soms een effectieve manier om veranderingen voor elkaar te krijgen. In Atjeh werd onlangs de vergunning voor een oliepalmplantage op veengronden ingetrokken. En bij het Constitutionele Hof vecht WALHI de Mijnbouwwet aan. “Die wet stelt onvoldoende eisen aan het betrekken van lokale gemeenschappen bij beslissingen over mijnbouw”, zegt Hidayati. →

“Om de structurele problemen in de palmolie-industrie het hoofd te bieden is bindende regelgeving nodig”

Links: Afbranden van bos voor de aanleg van een oliepalplantage.
Boven: Vruchten van de palmolieboom.

→ “Volgens de wet moeten zij worden ‘geraadpleegd’, maar voor de praktijk is manipulatie nog een milde uitdrukking.”

WALHI heeft ook een rechtszaak tegen de president in voorbereiding, omdat hij al jarenlang niks doet aan de terugkerende bosbranden bij het braakleggen van land voor nieuwe plantages. “We waren geschokt toen hij deze zomer Singapore excuses aanbod, omdat alle rook ditkeer daarheen waaide”, zegt Hidayati. “Hoe zit het met de mensen in Indonesische dorpen, die elk jaar onder de rook lijden, vooral in Riau en West Kalimantan? Hun gezondheid en de lokale economie worden erdoor geschaad. Terwijl in onze grondwet staat dat een schoon milieu een mensenrecht is.”

Overconsumptie

WALHI ziet kansen bij de rechter, ook al zijn er mazen in de wet. Veel rechters zijn nog niet goed bekend met het milieurecht, vertelt Hidayati, en er is ook corruptie. “Daarnaast is er een nieuwe wet die de vrijheid van meningsuiting en vrijheid van vereniging aan banden legt, door een vergunning verplicht te stellen voor het oprichten van een organisatie. De Inlichtingenwet maakt het mogelijk mensen te verhoren in afwezigheid van een advocaat. En een nieuwe wet op ‘sociale zekerheid’ dient ervoor om onrust in bedrijven te lijf te gaan.” Naast juridische actie voert WALHI ook actie

op straat en lobbyt ze bij parlementariërs en politieke partijen. Door de toegenomen welvaart gaat en deel van de Indonesische bevolking steeds meer consumeren en de westerse levensstijl kopiëren. Publieke bewustwording wordt daardoor steeds belangrijker. “Overconsumptie ligt op de loer”, waarschuwt Hidayati. “De nieuwe middenklasse is zich nog niet bewust van de impact op hun zusters en broeders in de dorpen. We zeggen niet dat mensen geen grotere auto of koelkast mogen kopen, maar proberen ze bewust te maken van de impact van hun consumptie, of van bepaalde producten zoals shampoo met palmolie, op het milieu. Vervolgens roepen we ze op om onze petitie te steunen.”

Ook via culturele activiteiten probeert WALHI verschillende doelgroepen te bereiken. Een filmfestival laat stedelingen zien wat er op het platteland gebeurt rond mijnbouw en plantages.

Idealen

De ochtend na het interview zal Hidayati terugreizen naar Indonesië. Om na anderhalve dag in Jakarta door te reizen naar Kupang, West-Timor. Daar zal ze met vertegenwoordigers uit vier regio's doelen en strategieën vaststellen rondom voedselsovereiniteit en milieuproblemen langs de kustlijnen van de vele kleine eilanden in het gebied.

Hidayati werkt al lange tijd voor WALHI, met een onderbreking van 2007 tot 2012, toen ze als coördinator Indonesië voor Greenpeace werkte. Zijn er grote verschillen tussen beide organisaties? Ze neemt nog een hapje van de nougat bij de koffie en denkt even na. “Bij WALHI dragen de leden milieuproblemen aan waar zij zelf de gevolgen van ondervinden, en onze ledenvergadering bepaalt waarop we campagne voeren. Greenpeace neemt de milieucrisis van de aarde als uitgangspunt. Ze vragen niet noodzakelijkerwijs een mandaat van de lokale gemeenschappen. Ze kiezen op welke thema's ze zullen werken, stellen langetermijndoelen op die ze vertalen in doelen voor kortere termijn. En daar houden ze zich aan.”

Dat is in de federatie van Friends of the Earth niet altijd zo, zegt Hidayati. Dat wil gaan voor het ideaal, dat soms moeilijk te bereiken is. Lachend: “Daar worstel ik ook nog altijd mee, hoe realistischer te worden!” Volgens Hidayati zou er vaker moeten worden gekeken naar middelen en capaciteit. “Hoeveel kunnen we echt bereiken? Realistische doelen stellen op korte termijn betekent niet dat je je visie en idealen compromitteert.” □

“Realistische doelen stellen op korte termijn betekent niet dat je je visie en idealen compromitteert”

Paul Rutten (65)

Beroep: Jeugdhulpverlener

Wil gezonde lucht in: Maastricht

Hoe slecht is de luchtkwaliteit in

Maastricht? “Omdat Maastricht in een dal ligt en er veel drukke verkeerswegen zijn – de A2 doorkruist de stad –, is de luchtkwaliteit op veel locaties slecht. Mijn nu 38-jarige dochter kwam dagelijks kortademig thuis van de basisschool die naast een snelweg lag. Dat was een eyeopener. Enkele jaren later bleek uit onderzoek van de Universiteit van Maastricht dat vanwege de slechte luchtkwaliteit in onze stad de basisschoolkinderen 10 tot 15 procent minder longfuncties hebben dan elders in Europa. Toen schrok ik helemaal. Vanaf dat moment – nu tien jaar geleden – bestaat de onafhankelijke actiegroep Klaor Loch, schone lucht op z'n Maastrichts.”

Welke acties ondernemen jullie in het kader van de campagne voor gezonde lucht? “Vijf buurtplatforms doen mee aan de landelijke meetactie van Milieudefensie en we doen mee met de fietsmeetactie in oktober. Daarnaast gaan we opnieuw actie voeren voor luchtfiltering van de 2,5 kilometer lange verkeerstunnel die momenteel wordt aangelegd. Men verwacht 60 tot 100 duizend auto's per etmaal in die tunnel. Het is diep bedroevend en onacceptabel dat de politiek filtering niet nodig vindt. Ook strijden we tegen de mogelijke komst van een grote parkeergarage aan de rand van de binnenstad.”

Wat willen jullie bereiken? “Een autoluwe binnenstad; een milieuzone voor de hele binnenstad en voor drukke verkeerswegen, en filtering in de verkeerstunnel. We hebben goede hoop én zijn strijdbaar. Steeds meer inwoners zijn bezorgd over de luchtkwaliteit. Jammer dat de lokale politiek de ernst van de schadelijke luchtvervuiling bagatelliseert. Het is vaak vechten tegen de bierkaai, maar één ding is zeker: we hebben de problematiek van de luchtkwaliteit definitief op de Maastrichtse politieke agenda gezet. Nu nog de aanpak!”

“We gaan actie voeren voor luchtfiltering van de 2,5 kilometer lange verkeerstunnel die momenteel wordt aangelegd”

Maak een oerwoudvrij ijsje! Dat vroeg Milieudefensie aan Unilever. Die is dat echter niet van plan, want de multinational heeft een eigen duurzaamheidsprogramma, met andere criteria. Is Unilever een koploper of niet? Tekst Annemarie Opmeer Beeld Pierre de Crom

Ijsje van eigen bodem

Misschien heb je 'm onderkend, de petitie waarin Milieudefensie Unilever vraagt om een 'oerwoudvrije' Magnum: ijs gemaakt met melk van koeien die géén Zuid-Amerikaanse soja eten. Want daarvoor wordt bos gekapt. De petitie is onderdeel van de Kleine Hoefprint-campagne: Milieudefensie pleit ervoor dat Europese koeien gevoerd worden met Europees verbouwd veevoer. Oerwoudvrij dus. Unilever vindt het echter flauw dat Milieudefensie op hun stoep staat, en niet elders. Want ze zijn koploper! En Milieudefensie wilde toch achterblijvers aanpakken? Koploper of *greenwash*? Laten we eens kijken naar die soja.

Sustainable Living Plan

"Gecertificeerde soja uit Zuid-Amerika in het veevoer is wat milieubelasting betreft de beste optie", zegt Fleur van Bruggen, woordvoerder van Unilever, als haar de petitie voor de oerwoudvrije Magnum wordt aangeboden. Die reactie is niet zo verrassend. Eerder sprak *Down to Earth* met Annie Mauser, duurzaamheidsdirecteur van Unilever, (D2E #17) over hun *Sustainable Living Plan*. Dit duurzaamheidsprogramma geldt voor de hele keten, heeft strakke doelen en meetbare resultaten. Meten kan dankzij levenscyclusanalyses van de productgroepen. Aan dit artikel wilde Unilever niet meewerken, dus we putten uit wat Mauser ons destijds uitlegde: de gebruikte soja is gecertificeerd volgens de criteria van de Ronde

Tafel voor Verantwoorde Soja, de RTRS. Een voorwaarde is dat er niet recent voor de akkers ontbost is. Ook duurzaam is dat soja in Zuid-Amerika veel meer opbrengt per hectare dan eiwitgewassen op Europese grond, volgens Unilever. Het landgebruik is daarvoor minder. Dat alles weegt op tegen het extra transport. Dankzij dergelijke rekeningen maakt Unilever deze keuze. Toch stond Milieudefensie voor de deur. Waarom?

Waterbedeffect

Hugo Hooijer van de Kleine Hoefprint-campagne van Milieudefensie: "Wij vragen om oerwoudvrij ijs, omdat het echt kan: de ijsmakers van Frozen Dutch hebben onze uitdaging aangenomen." Toch, Unilever berekende dat RTRS-gecertificeerde soja importeren de groenste optie is. "We zijn het oneens met de opzet van levenscyclusanalyse. De gedachte is dat je ontbossing niet meetelt, omdat die niet direct voor die soja plaatsvindt. Maar wij zien gebeuren dat boeren moeten verplaatsen en elders bos kappen. Een soort waterbedeffect." De opbrengst per hectare dan? "Die zou lager liggen voor eiwitgewassen in Europa. Maar dat klopt niet helemaal. Het verschilt per gewas. Recente proeven met biologische soja in Nederland laten zien dat hier minstens zo'n opbrengst gehaald kan worden. Bovendien hebben we een veredelingsachterstand, dus dat kan omhoog." Is het met zulke volumes wel mogelijk om dit lokaal te doen? "Alle problemen in Zuid-Amerika zijn schaalproblemen. RTRS lost de expansie van de sojateelt niet op.

Omdat het zo veel is, kun je het beter niet daar doen. Hier is het veel gemakkelijker om landrechten en arbeidsomstandigheden goed te regelen." Waar Hooijer en Mauser vooral over van mening verschillen is internationale specialisatie: dat het beter is om gewassen te telen waar ze het meeste opbrengen per hectare. Soja in Zuid-Amerika, graan en maïs in Europa, enzovoort. "Dat betekent dus dat Zuid-Amerika, waar het dieet voor het grootste gedeelte uit maïs bestaat, dan maar maïs moet gaan importeren, omdat er hier meer maïs van een hectare komt. Die manier van denken is onduurzaam. Een divers systeem is veel gezonder."

RTRS-fähig

Dat klinkt als een welles-nietes-discussie. Is RTRS-soja fout genoeg om er campagne tegen te voeren? We spreken Tamara Mohr, van milieu- en ontwikkelingsorganisatie Both ENDS, die samen met Milieudefensie in de Nederlandse Sojacoalitie zit. Ze formuleert het genuanceerd. "Het is belangrijk om de sojaproblematiek op verschillende manieren onder de aandacht te brengen. Zo'n ijsje is heel concreet en een stuk beter te begrijpen dan 'koop nooit meer soja'. Unilever is daar weer niet zo blij mee, en dat snap ik, ze doen meer dan anderen. Ik zou zeggen, als je campagne voert, neem dan de echte achterlopers, zoals Cargill of de supermarktketens. De vraag blijft: hoe. Hoe maak je het verhaal genuanceerd en oefen je tegelijk nog druk uit?" Nuance dus. Voorbeeld? "Ontbossing is een lastig onderwerp. Er is

nog maar zó weinig RTRS-soja, daar ga je ontbossing inderdaad echt niet mee stoppen. Maar zeggen: die ontbossing komt door de RTRS, vind ik wat ver gaan." RTRS is een minimumstandaard, zegt Mohr. "Het is legitiem om er energie in te steken, maar zet tevens in op vervanging, vermindering en tegengaan van verspilling. De RTRS is nu eigenlijk een beetje niks doen: er wordt gezocht naar sojaplantages die RTRS-fähig zijn terwijl de problemen daadwerkelijk moeten worden aangepakt. Als er niets verandert, hadden we blijkbaar geen probleem! Daarbij, RTRS is verantwoord dan andere soja, maar het is niet 'duurzaam'."

Trotse boeren

Voor een andere blik spreken we senior programmamanager soja Jan Gilhuis en communicatiemedewerker Daan de Wit van IDH, Initiatief Duurzame Handel, waar Unilever deel van uitmaakt. In Zuid-Amerika willen ze zo veel mogelijk partijen verantwoordelijke soja laten telen, zodat er een nieuwe norm ontstaat. "Als we boeren daar blijvend overtuigen, maakt dat ook uit als de rol van Nederland kleiner wordt." "In onze ervaring zijn boeren trots, en gepiekt door het slechte imago dat ze nu krijgen." Dat er problemen zijn met handhaving, erkent IDH. Gilhuis: "Dit wordt juist verbeterd door de auditors die de certifice-

"Wij vragen om oerwoudvrij ijs, omdat het echt kan" Hugo Hooijer, Milieudefensie

ring controleren. Die vangen het gebrek aan handhaving op." Certificering is niet het enige instrument, vinden de mannen van IDH. Ze zijn enthousiast over proeven met Europese eiwitgewassen, en de vraag of we minder vlees moeten eten komt ook voorbij. Ja, achterblijvers moeten worden wakker geschud. "Campagne kunnen wij niet voeren, maar dat is wel nodig. Wat dat betreft staan we aan dezelfde kant als Milieudefensie, we willen meters maken." Waar ze wel van mening verschillen is of dat betekent dat je Unilever aanspreekt: "In soja is Unilever koploper. We zien bij de RTRS dat zij er niet voor terugdeinzen om in actie te komen. Als je Unilever aanpakt, schrikt dat andere potentiële koplopers af, terwijl je juist achterblijvers wilt afschrikken. Een topper aanpakken is het verkeerde signaal." **Arrogant** Zo komen we uit bij de vraag: wat is een koploper? IDH vindt dat Unilever het niet slecht doet. Hugo Hooijer van Milieudefensie is minder overtuigd: "Unilever verwijt ons dat

we de consument in verwarring brengen. Zij wil bepalen wat duurzaam is. Dat vinden wij een arrogante houding. Unilever moet eraan wennen dat er meer partijen zijn die daar iets van vinden." Doen ze ook dingen goed? "Ze hebben serieuze targets, en beleid om die te halen: winst maken met zo min mogelijk impact. Dat is prijzenswaardig. Maar het is geen duurzaam systeem. Onze kritiek van de hand doen als ongewenst of onrealistisch, is de aandacht afleiden." Het kan dus beter, maar ook heel veel slechter. Moet je Unilever dan wel aanspreken? "Wij vinden van wel. Regionalisering is een voorwaarde voor duurzame voedselproductie. Als er één mee aan de slag zou moeten is het Unilever. Hun uitgangspunt van internationale specialisatie betekent echter dat ze daar nooit bij uitkomen. Maar Unilever kan geen openlijke kritiek hebben. Ik denk niet dat die houding bij een koploper past." □

Lees meer op www.kleinehoefprint.nl

Vrees voor de Noord Atlantische Vrijhandels Overeenkomst

Achter gesloten deuren onderhandelen Europa en de Verenigde Staten over een trans-Atlantisch vrijhandelsakkoord. Het wegnemen van handels- en investeringsbelemmeringen moet meer economische groei, banen en inkomen opleveren. Tegenstanders vrezen dat dit ten koste zal gaan van arbeidsrechten en milieu. Tekst Han van de Wiel Beeld u2009.cz, Dirk Ingo Franke (Wikipedia

Commons), Corporate Europe Observatory

Eén markt van 800 miljoen consumenten. Dat is de droom van het internationale bedrijfsleven aan beide kanten van de Atlantische Oceaan. Een geharmoniseerde markt met dezelfde regels en normen betekent dat bedrijven over en weer hun producten en diensten kunnen verkopen, zonder barrières en extra productiekosten.

Deze zomer begonnen de onderhandelingen over een *Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP)*, een handelsverdrag tussen de Europese Unie en de Verenigde Staten, hierin gaat het om het afschaffen van douanerechten en andere beperkingen voor de handel in goederen en voor investeringen. "Minder regels is goed voor ondernemers en consumenten", zegt Tweede Kamerlid Jan Vos (PvdA). Volgens hem zorgt een verdrag

voor een groei van 3 tot 4 procent van het besteedbare inkomen. "Dat is hard nodig in deze moeilijke tijden."

Maar de PvdA maakt zich ook zorgen over mogelijke schadelijke milieugevolgen van de verdragen. Gelijke regels betekent namelijk ook over en weer concessies doen, want op een aantal terreinen liggen de Amerikaanse en Europese regels en normen ver uit elkaar. Vos: "Ik denk aan hormoonvlees, genetisch gemanipuleerde landbouwproducten en REACH, de regelgeving voor chemische stoffen." Dát er water bij de wijn gedaan moet worden, is duidelijk, zegt Vos. "Ook op punten waar je dat eigenlijk niet wilt. Je moet dus oppassen wáár je water bij de wijn doet."

De Europese Commissie benadrukt keer op keer geen verlaging van normen te accepteren. Karel De Gucht, EU-Commissaris voor Handel: "Europa gaat deze onderhandelingen enthousiast, maar realistisch in. Onze eigen normen op het gebied van milieu, arbeid, privacy of veiligheid en ons beleid voor de bescherming van consumenten kunnen en zullen niet worden afgezwakt om handel en investeringen te bevorderen."

Uitwisselen

In het wereldje van kritische volgers maken deze intenties weinig indruk. Volgens Erik Wesselius van de organisatie Corporate Europe Observatory (CEO) laat de Europese Commissie niet het achterste van haar tong zien. "De truc die altijd wordt toegepast is om alle lastige onderwerpen in één onderhandelingspakket te stoppen en vervolgens uit te wisselen: wij krijgen dit, jullie krijgen dat. Aan de buitenwacht kun je dan laten weten wat je hebt binnen gehaald en wat daar – helaas – tegenover staat."

Oké, zegt Wesselius, theoretisch zou er een goed verdrag uit de bus kunnen komen, met het handhaven van de hoogste normen in de EU en de VS. "Maar binnen de huidige krachtsverhoudingen kijkt men alleen naar wat het bedrijfsleven wil. De praktijk wijst uit dat in dit soort onderhandelingen de belangen van werknemers en milieu niet meetellen. Niet voor niets zijn de vakbonden en de milieubeweging bijna altijd tegen. →

De Brunsbüttel kerncentrale van Vattenfall in Duitsland

→ Ik heb er totaal geen vertrouwen in.” Volgens zijn collega Pia Eberhardt zeggen de beloftes van de EU niks. “Vergeet niet dat het om onderhandelingen gaat, dus dat de EU compromissen zal moeten sluiten om iets van de VS gedaan te krijgen.” Uiteindelijk moeten de parlementen van alle EU-lidstaten hun oordeel over het verdrag geven, maar ze mogen alleen voor of tegen stemmen. De druk op parlementariërs om bijvoorbeeld het toelaten van Amerikaans hormoonvlees op de Europese markt weg te strepen tegen een voorgespiegelde banengroei zal immens zijn, denkt Eberhardt. Daar komt bij, zegt ze, dat handelsverdragen in technische taal zijn gegoten. Controversiële onderwerpen als genetisch veranderde landbouwproducten of hormoonvlees staan niet genoemd in de tekst. “Dan gaat het bij-

voorbeeld over fytosanitaire maatregelen. Zijn politici in staat de implicaties daarvan te doorgronden?”

Investeerdersbelangen

Een van de punten die hoog op het lijstje van de Europese onderhandelaars staan, is de bescherming van investeerdersbelangen. Lobbyorganisaties die de belangen van grote internationale bedrijven behartigen hebben laten weten dat ze met minder geen genoeg nemen. Milieuorganisaties en andere kritische volgers van de onderhandelingen zijn juist hiervoor het meest bevreesd. Het idee om investeringen te beschermen komt voort uit de wens om de ontwikkeling van de mondiale economie te stimuleren. Investerings van bedrijven zijn goed voor werk, kennisoverdracht en economische

groei. “Landen proberen dus een stabiel investeringsklimaat te garanderen, zodat bedrijven kunnen vertrouwen op de beloftes die staten doen”, zegt Freya Baetens, universitair hoofddocent internationaal en Europees publiekrecht aan de universiteit Leiden. Baetens is gespecialiseerd in internationale geschillenbeslechting en treedt voor de Brusselse advocatenfirma VVGB met enige regelmaat op bij arbitragepanelen waar geschillen tussen investeerders en nationale staten worden beslecht.

Baetens: “Honderd jaar geleden genoten buitenlandse bedrijven alleen diplomatieke bescherming. Als er iets gebeurde – stel dat je bedrijf in de VS in brand werd gestoken en de politie stak geen poot uit – dan was je aangewezen op de diplomatie. Daarbij bepaalde het belang van je bedrijf, de kracht

Grote groei arbitragezaken

Het aan de Wereldbank gelieerde International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) in Washington bestaat sinds 1966, maar leidde aanvankelijk een slapend bestaan. Het werd begin jaren '90 wakker, door de grote vlucht die bilaterale investeringsverdragen (BITs) kregen. Het eerste bilaterale investeringsverdrag stamt uit 1959, tussen Duitsland en Pakistan. In 1990 waren er wereldwijd al 446 BITs afgesloten, tien jaar later stond de teller op bijna tweeduizend en in 2012

op ruim 2800. Kampioen bilaterale investeringsverdragen is Duitsland (147), gevolgd door Nederland (105). Sinds het Verdrag van Lissabon (2009) is het afsluiten van investeringsverdragen overigens het exclusieve recht van de EU. Jarenlang speelden er geen geschillen bij het ICSID of andere arbitragepanelen. In 1993 werd de eerste aangebracht. De laatste paar jaar groeit het aantal nieuwe zaken flink: 58 in 2012. Die brengen het totaal aantal op 514.

“De praktijk wijst uit dat in dit soort onderhandelingen de belangen van werknemers en milieu niet meetellen”

Erik Wesselius, Corporate Europe Observatory

van je lobby en je geld, of diplomaten zich voor je inzetten. Arbitrage, waarbij bedrijven gelijk worden behandeld, is een stuk eerlijker.”

Steeds meer bilaterale handelsverdragen bieden bedrijven de mogelijkheid een slepende en onzekere rechtsgang over te slaan en meteen naar een arbitragepanel te stappen. De meeste arbitragezaken worden behandeld in het aan de Wereldbank gelieerde International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) in Washington (zie kader).

CEO-medewerker

Eberhardt moet weinig weten van arbitrage door panelen als het ICSID. Een bedrijf dat schade leidt, kan volgens haar in de meeste gevallen gewoon naar de rechter stappen. Wetgeving in de meeste landen is duidelijk over financiële compensatie bij onteigening. Haar grootste bezwaar is dat een driekoppig tribunaal van het ICSID een beslissing neemt zonder het private belang af te wegen tegen het algemene belang, wat een rechter altijd zal doen.

“In alle Europese landen en in de VS heeft de politiek in het openbaar gedebatteerd over wetten. Ze zijn geamendeerd of ingetrokken. De bemiddelaars van het ICSID kennen het publieke belang niet eens. Daardoor is het ICSID een heel krachtig instrument in handen van bedrijven om democratische beslissingen aan te vallen. Deze onderhandelingen spelen zich in het geheim af, en ze leiden tot een verdrag dat hetzelfde effect heeft als wetgeving”, aldus Eberhardt.

Ook Pietje Vervest van de progressieve denktank Transnational Institute (TNI) in Amsterdam wijst hierop. “De beslissingen van het

tribunaal hoeven geen rekening te houden met nationale wetgeving. En omgekeerd kunnen staten, maatschappelijke organisaties of gemeenschappen geen bedrijven voor het tribunaal brengen.” Financiële compensatie voor geleden schade “tot een bepaalde hoogte” is wat betreft Vervest het probleem niet. “Maar nu claimen bedrijven publiek geld als hun winst wordt ingeperkt door democratisch genomen besluiten. Waarom sluiten bedrijven daar geen verzekering voor af? Investeren brengt risico's met zich mee. Daarbij hoort ook het inschatten van een politieke situatie.”

Specialisten

Jan Vos vindt arbitrage “in principe goed, omdat het minder kost dan een slepende rechtszaak”. Vos houdt zich voor de PvdA-fractie bezig met het handelsbeleid van Nederland en de EU. “Het is van belang dat disputen snel en tegen redelijke kosten worden beslecht. Maar misbruik moet tegengegaan worden en de PvdA is kritisch over geschillenbeslechting tussen investeerders en staten met goede rechtssystemen: het primaat van de democratisch gelegitimeerde macht mag in die gevallen niet worden verstoord.”

Universitair hoofddocent Baetens deelt de kritiek op arbitrage niet. Internationale bedrijven die zich benadeeld voelen, kunnen er voor kiezen naar de rechter stappen. “Maar nationale rechters zijn vaak niet voldoende ingevoerd in internationaal recht. De arbiters bij de panelen zijn specialisten, die het werk vaak al vele tientallen jaren doen. En in veel landen is het rechtssysteem helemaal niet zo onafhankelijk, en kennen nationale bedrijven beter de weg.

Een arbitragepanel geeft bedrijven de zekerheid dat hun zaak eerlijk wordt beoordeeld. Daar komt bij dat beide partijen een arbiter mogen aanwijzen en de mogelijkheid hebben de arbiter van de ander te waken, als die in hun ogen niet onafhankelijk genoeg is.”

Dat arbitragepanelen de democratie omzeilen gaat er bij Baetens niet in: handelsverdragen worden gesloten door gekozen politici en komen dus democratisch tot stand. En een land mag zijn beleid op een terrein echt wel veranderen, mits dat transparant gebeurt en ruim van te voren wordt aangekondigd. “Dat voorkomt dat een bedrijf, dat net heeft geïnvesteerd, onaangenaam wordt verrast.”

Baetens wijst er ook op dat arbitragepanelen altijd wederzijds aanvaardbare oplossingen proberen uit te dokteren. “De meeste staten zijn er niet op uit bedrijven weg te jagen en omgekeerd wil een bedrijf de staat geen poot uitdraaien. Want in beide gevallen is dat slecht voor hun reputatie.”

Vattenfall

Een van de spraakmakendste zaken bij het tribunaal ICSID is die van het Zweedse energiebedrijf Vattenfall tegen de Duitse staat. Vattenfall claimt 3,7 miljard euro voor geleden én toekomstige schade ten gevolge van het Duitse besluit om in 2022 helemaal te stoppen met kernenergie. Vattenfall zegt dat de 700 miljoen euro die het heeft geïnvesteerd in twee Duitse kerncentrales waardeloos zijn geworden door de *Atomusstieg*. Omdat het bedrijf Zweeds is, kan het de Duitse staat voor het tribunaal van het ICSID dagen. Het beroept zich daarbij op een bepaling uit het Europese Energie Handvest, →

“Dát er water bij de wijn gedaan moet worden, is duidelijk. Ook op punten waar je dat eigenlijk niet wilt. Je moet dus oppassen wáár je water bij de wijn doet”

Jan Vos, PvdA-Kamerlid

Protestactie bij TTIP onderhandelingen in Berlijn.

Campagne alternatief handelsakkoord

Volgens Evert Hassink van Milieudefensie sluit de EU steeds meer verdragen af die "de belangen van het bedrijfsleven boven dat van de burgers stellen." Milieudefensie gaat volgend jaar de achterbannen van diverse organisaties mobiliseren. Die moeten in de aanloop naar de Europese Parlementsverkiezingen in mei 2014 Europarlementariërs oproepen uiterst kritisch te kijken naar eventuele uitkomsten van de onderhandelingen tussen de EU en de VS. Ook wordt hen gevraagd een alternatief handelsakkoord te steunen, dat door een alliantie van vijftig organisaties is opgesteld. (Zie www.alternativetrademandate.org).

"Handelsverdragen worden gesloten door gekozen politici en komen dus democratisch tot stand" Freya Baetens, Universiteit Leiden

→ waarin staat dat investeerders een 'eerlijke en gelijke' behandeling moeten krijgen. Het is dit soort bepalingen waar Eberhardt en Vervest zo beducht voor zijn.

Waar Duitse energiebedrijven als RWE en E.on zich moeten neerleggen bij democratisch genomen beslissingen in het Duitse parlement, en naar de Duitse rechter kunnen stappen als ze zich benadeeld voelen, kunnen buitenlandse bedrijven aankloppen bij een tribunaal dat zich niks hoeft aan te trekken van de Duitse wetgeving en dat achter gesloten deuren tot een beslissing komt.

Dan biedt een tribunaal als het ICSID kennelijk meer zekerheid. Volgens de VN-organisatie UNCTAD gaf het tribunaal in 2012 in 70 procent van de gevallen investeerders gelijk, in ieder geval gedeeltelijk. Tot nu toe werden 244 zaken afgesloten, waarin staten in 42 procent gelijk kregen, investeerders in 31 procent en 27 procent van de gevallen werd buiten het tribunaal om geschikt. Volgens Baetens komt het zelden voor dat een bedrijf of staat volledig in het gelijk wordt gesteld. "En ook in de Vattenfall-zaak is het nog maar afwachten."

Schaliegas

Ook Nederland is door al zijn bilaterale verdragen kwetsbaar voor arbitragezaken. Het verzet van Nederlandse gemeenten tegen het boren naar schaliegas loopt het gevaar

middels arbitrage onderuit te worden gehaald. Stel dat Nederland, in navolging van Frankrijk en Bulgarije, definitief stopt met schaliegas. Dan kan een bedrijf als het Amerikaanse BNK Petroleum, dat vergunningen heeft aangevraagd voor boringen naar schaliegas in Noord-Holland, Utrecht, Flevoland en Gelderland, een arbitragezaak beginnen tegen de Nederlandse staat omdat zijn concessies en investeringen waardeloos blijken.

Helemaal denkbeeldig is dit niet. Canada en de VS hebben het Noord-Amerikaanse vrijhandelsverdrag (NAFTA). Dat fungeert in een vergelijkbaar geval als een breekijzer voor een bedrijf dat naar schaliegas wil boren. De Amerikaanse vestiging van het Canadese bedrijf Lone Pine Resources claimt schade te leiden door het moratorium op het boren naar schaliegas van de Canadese provincie Quebec. Het eist 191 miljoen euro compensatie.

Omgekeerd kan een Europees-Amerikaans handelsverdrag ook tot gevolg hebben dat Amerika schaliegas gaat exporteren naar Europa. De huidige Amerikaanse wetgeving maakt dat onmogelijk, maar er is een uitzondering gemaakt voor landen met wie de VS een vrijhandelsakkoord hebben.

Bedenkingen

Sociale bewegingen in Europa beginnen zich te realiseren wat er op het spel staat met het

nieuwe handelsverdrag. Friends of the Earth Europe (FoEE) smeedt aan een coalitie om de onderhandelingen te beïnvloeden. Paul de Clerck van FoEE: "Zodat de goede bepalingen erin komen en de risico's eruit gaan. Als er een slecht verdrag uitrolt zullen we het Europees Parlement vragen het af te keuren." De coalitie wil ook dat de bestaande standaarden, bijvoorbeeld op het gebied van veiligheid en milieu, niet omlaag gaan en dat het onderhandelingsproces transparanter wordt.

De tweede onderhandelingsronde begint op 7 oktober in Brussel. "Dan willen we aanwezig zijn en de al te rooskleurige beeldvorming in de media nuanceren. Bovendien plannen we een actie." Speerpunt van de campagne wordt de paragraaf over geschillenbeslechting tussen investeerders en staten. "Die bepaling mag niet in het verdrag komen!", aldus een strijdbare De Clerck. □

Ilse Castermans (41)

Beroep: Architect

Wil gezonde lucht in: Rotterdam

Hoe slecht is de luchtkwaliteit in Rotterdam?

"Bij ons in de straat is dat slecht. Wij wonen aan een drukke verkeersstraat en hebben geen voortuin. Met name tijdens de spits en op momenten dat iemand wil inparkeren en er een opstopping in de straat ontstaat, blijven de uitlaatgassen hier lang hangen. Het stinkt, je voelt het in je luchtwegen en regelmatig is er een dikke laag stof neergedwarreld op de fietsen en de vensterbanken."

Welke acties organiseer je voor de campagne voor gezonde lucht?

"Ik heb een inzamelingsactie gehouden om een meetpunt in de straat te kunnen financieren. Dat ging makkelijk en sinds een half jaar is er een meetpunt. Meer buurtbewoners maken zich zorgen over de luchtkwaliteit. Daarnaast heb ik handtekeningen verzameld voor een petitie waarin we de lokale politiek vragen om meer maatregelen tegen luchtverontreiniging. Samen met twee stadsgenoten ben ik onlangs in gesprek geweest met de wethouder van verkeer. Zij vond het positief dat bezorgde burgers die geen dubbele agenda hebben, hun stem laten horen."

Hoe nu verder? "De petitie wordt in oktober aangeboden als het rapport over aanvullende maatregelen voor de luchtkwaliteit wordt besproken. We hopen dat met het aanbieden van de petitie het onderwerp op de politieke agenda blijft."

Wat wil je bereiken? "Uiteindelijk een schonere lucht. Welke maatregelen daartoe genomen moeten worden is voor mij lastig te bepalen. Mijn focus was lange tijd gericht op een uitbreiding van de milieuzone, maar uit het gemeentelijk rapport blijkt dat dit relatief weinig effect heeft op de hoeveelheid fijnstof in de lucht én ik wil het probleem niet verplaatsen naar andere plekken in de stad. Ruchtbaarheid door bezorgde burgers is denk ik het allerbelangrijkste."

"Sinds een half jaar is er een meetpunt. Meer buurtbewoners maken zich zorgen om de luchtkwaliteit"

Men neme wat kaas, wat brood en eventueel wat ham. Even het tosti-ijzer in, et voilá: een overheerlijke tosti. Tien minuutjes werk, een kind kan de was doen. Toch? De Tostifabriek wilde laten zien hoeveel bloed, zweet en tranen er aan die simpele basisingrediënten voorafgaan. Tekst Wendy Koops Beeld Dinand van der Wal

De eerlijkste tosti

Dertien jonge kunstenaars en een legertje vrijwilligers hebben zeven maanden lang keihard gezwoegd in een (zelfgebouwde) levende installatie middenin Amsterdam: een graanveld, twee verblijven voor twee varkens en drie koeien en een ruimte die fungeerde als toonbank, keuken en kaasmakerij. Het is niet onopgemerkt gebleven. Het begon met de komst van koe Els naar het voormalige Stork-terrein in Amsterdam-Oost. Els had verdriet – haar kalf was niet meegekomen. Dat uitte ze door te loeien. Dag en nacht lang. Want koeien slapen maar twintig minuten. Dit was nieuw voor initiator Sascha Landshoff. Niet nieuw was dat alle melkkoeien van hun kalf worden

gescheiden en daar enkele dagen om loeien. Daarna houdt het weer op. De buurt, die uiteraard gek werd van het geloei, had lak aan deze informatie en roerde zich in verschillende media. Op Facebook en twitter werden volop ongenueanceerde en soms valse argumenten afgevuurd. Wat ook de maanden erna nog bleef terugkomen: moet dit van onze belastingcenten? Maar deze dynamische, jonge kunstenaars snoepen niet uit de subsidieruif: het project is gefinancierd met crowdfunding (opbrengst: 18.309 euro van 204 donateurs). Met name de reactie van een zure mevrouw op het lokale AT5 was hilarisch: wat als kinderen ontdekken dat die schattige varkentjes straks op hun tosti zitten? En toen moest de storm

aan reacties die losbarstte rond het moment dat de varkens Max en Wim naar het slachthuis zouden gaan nog komen. Waar veel mensen het onethisch vonden, snapten veel ouders, buurtgenoten en andere sympathisanten wel dat dit juist de crux van het hele project is: dat mensen zich niet meer realiseren welk wonder er voorafgaat aan het eten op je bord. De Tostifabriek heeft mensen daarvan met dit bewonderenswaardig zorgvuldig uitgedachte en uitgevoerde project bewust willen maken. Dat veel mensen nog steeds de ogen sluiten voor de zeer nare kanten van onze voedselproductie, doet daar niks aan af. Landshoff heeft zich laten ontvallen dat hij en zijn club wilde plannen hebben voor een vervolgproject. □

Wie had dat gedacht? Dat mensen lang in de rij willen staan voor een (genummerde en mooi verpakte) tosti van 25 euro? Toch is het zo. Stellen en gezinnen delen er liefdevol één (of twee). Even wordt er niet gepraat, maar echt geproefd. Ham en kaas van de varkens en koeien die ze van naam kenden en af en toe kwamen knuffelen, brood van het graan dat ze zelf hebben zien groeien. Hyperbewust zijn van wat je eet. Doel bereikt.

> Het voorbereiden van de stadsakker, waarna het graan werd gezaaid. Met de poten in de klei, zo heeft de Tostifabriek het vanaf dag 1 aangepakt. Alles wat bij het stadsboeren komt kijken, is eigenhandig gedaan. Naast al die fysieke arbeid was er ook mentale inspanning: met lezingen, bijeenkomsten, multimediale uitingen op internet en educatieve rondleidingen werd verdieping aan het project gegeven.

>> Helemaal handmatig gaat het melken blijkbaar niet. Els, Tineke en Ralf staan inmiddels weer bij de ecoboer in de wei.

> Er is heftig over gediscussieerd, ook intern, maar uiteindelijk moesten Wim en Max er toch aan geloven. De Tostifabriek bleef bij ze tot het bittere einde. Bizar genoeg reageerde Wim helemaal niet toen Max naast hem werd geslacht. Inmiddels heeft het Belofde Varkensland, dat het tweetal graag wilde adopteren, twee biggetjes naar hen vernoemd: Willem en Maxima. →

< De enige stap in dit lange proces die de Tostifabriek (noodgedwongen) uit handen moest geven was het slachten en uitbenen van de varkens. Verder werd alles zelf gedaan, ook het maken van kaas. Het risico op mislukking werd voor lief genomen. Pas na 89 dagen rijpen was het moment suprême daar: gelukkig smaakte de kaas prima.

v De ham wordt gesneden. De rest van Max en Wim is eerder, tot aan de hersenen, schoon opgegaan tijdens een voorproefje van het oogstfeest – zo kun je de uiteindelijke presentatie van de tosti wel noemen. In de lege varkensstal werden op televisieschermen zowel de tevreden rondscharrelende varkens als hun slacht vertoond.

Amsterdam-Parijs per trein

In 1927 werd de eerste rechtstreekse treinverbinding ingesteld tussen Parijs en Amsterdam: de Étoile du Nord. De trein deed ongeveer acht uur over het traject. In de daarop volgende decennia werd de lijn gemoderniseerd en de reisduur ingekort. In 1971 duurde de rit van Parijs naar Amsterdam nog vijf uur, begin jaren negentig deed de EuroCity er vier uur en twintig minuten over.

Sinds 1996 werd een nieuwe route in gebruik genomen, waarover een hogesnelheidstrein rijdt: de Thalys. Die legt het traject af in drie uur en twintig minuten. De relatief beperkte tijdswinst die de Thalys tegenover zijn voorganger oplevert, wordt duur betaald. De ticketprijs van de EuroCity werd berekend volgens het kilometertarief en was onafhankelijk van het tijdstip van de boeking. Omgerekend naar de huidige tarieven zou een enkele rit met de EuroCity nu 66 euro kosten.

De ticketprijs van de Thalys wordt bepaald door de markt en het tijdstip van de boeking. Wie de dag zelf besluit te vertrekken, betaalt 206 euro, drie keer meer dan voorheen. Wie langer op voorhand boekt, en niet gebonden is aan een specifiek vertrekur, kan lagere prijzen bekomen, tot 44 euro. Maar zelfs wie weken op voorhand boekt, botst nog regelmatig op een prijs van 119 of 129 euro. Dat is dubbel zo duur als de EuroCity, terwijl de Thalys slechts een kwart sneller is.

Als de EuroCity tussen Parijs en Amsterdam nog steeds zou rijden, dan zou de Thalys wellicht een commerciële flop zijn geworden. Dat is uiteraard de reden waarom de EuroCity werd opgedoekt toen de Thalys werd ingevoerd -- net zoals de InterCity tussen Brussel en Amsterdam werd uitgeschakeld met de komst van de Nederlandse Fyra. Een hogesnelheidslijn bouwen kost veel geld, en die investering moet renderen. Dat rendement kan blijkbaar alleen maar worden gegarandeerd als de reiziger wordt gedwongen om het nieuwe product te gebruiken.

Er bestaan nog steeds goedkopere alternatieve routes om van Parijs naar Amsterdam te sporen. Maar je bent wel acht tot negen uur onderweg en je moet vier tot negen keer overstappen. De rit kost dus evenveel tijd als in 1927, maar toen kon je tenminste gedurende de hele reis op dezelfde trein blijven zitten. Vooruitgang is een rekbaar begrip.

Kris De Decker is oprichter van Lowtech magazine. Elk nummer geeft hij ons feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving.

www.lowtechmagazine.be

Lowtech

<< Bij de Tostifabriek doen ze niets zomaar. Overal is over nagedacht, ook over het bakken zelf. De ijzers die hier zo mooi ambachtelijk boven het vuur worden gehouden zijn dan ook speciaal voor de gelegenheid ontworpen. Met prachtig "oormerk" met een aren, een varken en een koe.

< Na al die maanden bloed, zweet, tranen, maar ook heel veel plezier is 'ie d'r eindelijk: de allereerste tosti! Dit moment ging gepaard met een paar flinke knallen van een hooikanon en vervolgens zat iedereen onder het hooi! Een mooi begin van een welverdiend feest.

→ A Het duurde lang voor de aren zich lieten zien (er was toch niet per abuis het verkeerde zaad gebruikt?), maar uiteindelijk kwam het goed. Het graan wordt gedorst. Met de hand. Het brood kan bijna worden gebakken!

> Zoals bij veel stappen in het proces werd ook hier hulp gevraagd van iedereen die zich maar geroepen voelde. Lekker met zijn allen kneden. Nog even voelen en ruiken. Ja hoor, dat komt goed.

>> Van de melk van koeien Els en Tineke is niet alleen kaas gemaakt. Er waren ook overheerlijke milkshakes tijdens de slachtbraderie. Hier werden porchetta, varkenshaas, spare ribs, procureur, stoofpot, paté en (bloed)worst geserveerd. Inderdaad: gemaakt van Wim en Max.

v Zo ziet een tosti maken er voor de meeste mensen uit. Maar dan met boodschappen van de supermarkt.

Het Nederlandse oppervlaktewater bevat steeds meer medicijnen en hormonen. En van dat water maken wij ons drinkwater. Tekst Wil van der Schans Beeld Dorothée Meddens

Water onder druk

Kanoën over de Dommel, een prachtig riviertje dat langs Eindhoven verder Brabant instroomt, voelt als een tocht over een van de laatste stukjes ongerepte natuur in Nederland. Er zwemmen veel vissen, het water ziet er schoon uit, en de omgeving is prachtig. Tot we Eindhoven uitvaren. Het water wordt plotseling troebel en stinkt zelfs. We varen langs reusachtige opslagtanks, de rioolwaterzuivering van Eindhoven, een van de modernste van Nederland. Ook hier zit nog volop vis, maar een zwemverbod is er wel. De vissen, zo lezen we later in een onderzoek naar vervuiling van de Dommel, daar is iets mee. Ze vervrouwelijken. Onder invloed van vrouwelijke hormonen, waaronder 'de Pil', die in Eindhoven via de rioolwaterzuivering in de Dommel komen, produceren mannelijke vissen in de Dommel vrouwelijk eiwit en nog vreemder: ook eicellen. En er ligt meer onzichtbare vervuiling op de loer: ook restanten van andere medicijnen vormen een toenemend risico voor het watermilieu. Langzaam sijpelt die vervuiling ook

in onze huizen binnen, 40 procent van ons drinkwater is immers afkomstig van het oppervlaktewater. Toekomstscenario's zijn pessimistisch.

Landelijk onderzoek

Al ruim tien jaar geleden werden over de hele wereld de effecten van vrouwelijke hormonen in het water zichtbaar. Engelse onderzoekers zagen vissen vervrouwelijken, in de VS werd onvruchtbaarheid bij krokodillen geconstateerd en bij zeehondjes in Nederland werden ook hoge concentraties oestrogeen gevonden in het bloed. Wat was er aan de hand?

Professor Dick Vethaak, milieutoxicoloog aan de VU en onderzoeker bij Deltares, leidde in 2002 een groot landelijk onderzoek naar oestrogene stoffen in het water, afgekort LOES. "We ontdekten dat je in Nederland dit soort stoffen overal kunt vinden in het watermilieu, meestal in lage concentraties, maar er waren ook plekken waar de concentraties juist hoog waren, vooral in kleine regionale wateren waar rioolzuiveringsinstallaties lozen." Concentraties van maar enkele nanogrammen leidde ook in

die kleine regionale rivieren (de Aa, de Vecht en de Dommel) tot vervrouwelijking van vissen.

Rioolzuivering

Dat het effect in de kleinere riviertjes zo groot bleek te zijn vindt Stefan Wijers, beleidsmedewerker bij Waterschap de Dommel, niet vreemd. "In de Dommel komt een van de grootste rioolwaterzuiveringen van Nederland, die van Eindhoven, uit. De impact is daar heel erg groot." Dat zagen we inderdaad met eigen, toch enigszins verbaasde, ogen. In het beekje van amper tien meter breed, net een meter diep, stroomt per uur zesduizend kubieke meter gezuiverd rioolwater. Tijdens een rondleiding van Wijers horen we hoe zuiver dat water eigenlijk is: de Nederlandse rioolwaterzuiveringsinstallaties zijn niet gebouwd om microverontreinigingen uit het rioolwater te halen. "Het is een proces dat is opgezet om fosfaten en dergelijken eruit te halen, zware metalen worden voor 90 procent verwijderd, maar niet helemaal, en dat geldt ook voor hormonen", aldus Wijers. We krijgen na elke reinigingsstap te zien hoeveel schoner het water

Restanten van medicijnen vormen een toenemend risico voor het watermilieu

is geworden en inderdaad verdwijnt de poepbruine kleur na elke stap een beetje. Maar ook het laatste water is nog troebel en bevat micro-verontreinigingen. Zo werd tijdens het LOES onderzoek berekend dat dagelijks ongeveer 50 gram resthormonen van de anticonceptiepil in het water terecht komen. Niet veel, maar het effect blijft merkbaar, ook in de jaren erna. En dat is nogal een effect. In 2003 werden bij eenderde van de brasems in de Dommel en bij meer dan de helft van de brasems in de Aa vrouwelijke kenmerken aangetroffen. Bij blankvoorn in de Dommel was dat 25 procent. Bij onderzoek in 2008 constateerde het Waterschap dat de concentratie vrouwelijke hormonen in het water niet was afgenomen en op sommige plaatsen zelfs fors gestegen. Stroomafwaarts van de rioolwaterzuiveringsinstallaties was een duidelijke toename te zien, maar, zo schrijft het Waterschap de

Dommel "de precieze stoffen die dat veroorzaken konden niet worden aangetoond". Er wordt dus een oestrogeen effect geconstateerd, maar de stoffen die dat veroorzaken zijn niet meetbaar. Dit is het gezamenlijke effect van de cocktail.

Prozac

Restanten van andere medicijnen blijken ook een groot probleem. RIWA Maas, een samenwerkingsverband van drinkwaterbedrijven, schatte dit jaar dat er maar liefst 44 duizend kilo aan geneesmiddelen door de rivier stroomde. Dat is niet vreemd, want eerder onderzoek had aangetoond dat per liter ongezuiverd afvalwater in Nederland meer dan 100 microgram aan geneesmiddelen is te vinden. Grootste boosdoeners: pijnstillers, ontstekingsremmers en antidepressiva. Anja Derksen, secretaris van het Netwerk

Monitoring Nieuwe Stoffen en onderzoeker van AdEco-advies onderzocht de aanwezigheid van humane geneesmiddelen in de waterketen. "Je ziet vreemde effecten ook al bij lage concentraties. Bij krabben bijvoorbeeld zie je dat ze onder invloed van prozac niet wegzwemmen van het licht, maar juist ernaartoe", aldus Derksen. In het onderzoek staan meer gevolgen: de fotosynthese van algen en blauwalgen blijkt te worden geremd door antibiotica en bètablokkers, mosselen laten onder invloed van fluoxetine massaal eicellen en zaadcellen los, er treedt verstoring op van de vervelling bij kreeftachtigen en er zijn effecten op hun immuunsysteem. Mosselen zijn een goede indicator voor vervuiling van het water, vertelt Anja Derksen. "Ze worden in Nederland gebruikt bij de innamepunten voor drinkwater: als de mossel sluit, is er iets mis!" Bij een onderzoek →

→ naar de vervuiling van effluent – gezuiverd afvalwater – bleek dat mosselen tot 10 km na de lozing nog last hadden van verstoring van dopamine en serotonine-gehalte. Oorzaak: oestrogenen, nonelfynol en morfine. Ofwel: hormonen, pesticiden en geneesmiddel.

Ziekenhuizen

Net als bij hormonen zijn we als gebruiker van medicijnen zelf de grootste bron. Ziekenhuizen zijn verantwoordelijk voor ongeveer 10 procent van de vervuiling, de rest plassen we uit of spoelen we door het toilet. In het oppervlaktewater overschrijden de concentraties de norm vaak niet. Maar de mix aan stoffen kan dus wel een risico vormen.

Anja Derksen beschrijft in het onderzoek *Humane Geneesmiddelen in de Waterketen* dat er meerdere onderzoeken zijn verricht naar mengsels van 11 tot 13 stoffen die voorkomen in het effluent. Verontrustende conclusie: het mengsel had al effect bij 100 tot 1000 keer lagere concentraties dan bij individuele middelen. Dit maakt mengseffecten bij concentraties die in het milieu terechtkomen dus reëel.

En heeft dit uiteindelijk effect op ons zelf? “Dat zou op termijn zeker kunnen”, zegt Suzanne Wuijts, hoofd afdeling Centrum Inspectieonderzoek Milieucalamiteiten en Drinkwater. Wuijts onderzoekt al een aantal jaren de mogelijke consequenties van deze vervuilingen voor de drinkwaterkwaliteit. “We zien een verschuiving naar stoffen die de consument zelf in het milieu brengt. Bewustwording daarover is al een eerste stap. Denk aan het terugbrengen van niet-gebruikte medicijnen.” Ook gescheiden urineopvang is mogelijk, waar dan wel een inzamelingsstelsel voor nodig is. Maar dat alleen is niet genoeg, beseft ook Suzanne

Wuijts zich. “In de toekomst krijgen we te maken met een vergrijzende bevolking. Het medicijngebruik zal daardoor toenemen en als we niets ondernemen ook de vervuiling. Daarnaast krijgen we te maken met klimaatverandering. Een lichte opwarming zal al consequenties hebben voor de drinkwaterkwaliteit.”

Een graad warmer

Die consequenties zijn groter dan we vermoeden. Op basis van KNMI-scenario's onderzocht Wuijts de gevolgen voor de drinkwaterproductie. De schrikbarende conclusie: rond het jaar 2050 kan de kwaliteit van het oppervlaktewater zodanig zijn verslechterd dat het zonder extra maatregelen ongeschikt is om er drinkwater van te bereiden. Bij 1 graad temperatuurverhoging gecombineerd met een droge periode, worden de concentraties vervuiling zo hoog dat er geen water kan worden ingenomen. Dat kan zelfs enkele maanden duren, berekende Wuijts.

Ook RIWA Maas is verontrust over het gecombineerde effect van vergrijzing en klimaatverandering, zo blijkt in het jaar-rapport 2012, dat deze zomer werd gepresenteerd. Risico's ziet ook Marjorie van Duursen, toxicoloog van de Universiteit Utrecht. “In toenemende mate worden hart- en vaatziekten met blootstelling aan vrouwelijke hormonen in het milieu in verband gebracht, maar ook borstkanker en vruchtbaarheidproblemen. Over pre-natale blootstelling vallen effecten niet met zekerheid te voorspellen, maar dat is wel iets waar we ons zorgen over maken.” Van Duursen benadrukt: in het drinkwater gaat het om lage concentraties. Verontrustender zijn de hogere concentraties vrouwelijke hormonen die zich in de voedselketen concentreren in vet voedsel. Daarnaast zijn er de hormoon-

versturende stoffen die verpakkingen afgeven, vooral de zachte plastics op basis van Bisphenol A, dat in Frankrijk zelfs verboden is vanwege de sterk oestrogene werking.

End of pipe

Er is wel een oplossing, maar die is duur legt Stefan Wijers, beleidsmedewerker bij Waterschap de Dommel uit. “In principe zou je achter de zuiveringen, ‘end of pipe’, een zuiveringsterrein kunnen zetten. Meerdere stappen zijn dan nodig, want het betreft een mix van stoffen. Afhankelijk van de scenario's zouden de kosten wel eens tot een miljard op kunnen lopen.” Wijers bepleit sterk de aanpak bij de bronnen. “Je kan dan bijvoorbeeld denken aan Pharmafilter, een concept dat in ziekenhuizen medicijnen uit het afvalwater filtert. Dat wordt nu bijvoorbeeld toegepast in het Reinier de Graaf ziekenhuis in Delft.”

De urgentie is er zeker, vindt ook Dick Vethaak. “De consequenties bij dieren zijn al heel goed zichtbaar en gedocumenteerd, dat is een signaal dat we niet moeten negeren.” Bewust medicijngebruik, waar mogelijk de farmaceutische industrie ook de gevolgen voor het water mee laten nemen in de onderzoeken, gescheiden WC's en beter nadenken over alles dat we door het aanrecht of de WC spoelen. Dat zijn dingen die we aan de bron kunnen doen. Dat miljard voor de rioolwaterzuivering blijft dan in eigen zak. □

Wil van der Schans is redacteur bij Argos, Radio 1, (VPRO, Human, VARA). Op 7 september werd ‘De vervrouwelijking van het water’ uitgezonden. Die is hier terug te luisteren: <http://bit.ly/17DFKEj>

“In de toekomst krijgen we te maken met een vergrijzende bevolking. Het medicijngebruik zal daardoor toenemen en als we niets ondernemen ook de vervuiling” **Suzanne Wuijts**, hoofd afdeling Centrum

Inspectieonderzoek Milieucalamiteiten en Drinkwater

Bert van de Wiel (54)

Beroep: Psycholoog en bouwkundige
Wil gezonde lucht in: Amsterdam

Hoe slecht is de luchtkwaliteit in de

Weesperstraat? “Ik vouw regelmatig witte doeken om de ventilatieopeningen in mijn appartement. Binnen een paar maanden zijn deze gitzwart. Sinds een jaar of tien is duidelijk hoeveel effect luchtverontreiniging door wegverkeer op de gezondheid heeft. De totale medische kosten hiervan bedragen 3,7 miljard euro per jaar. Een bedrag waarmee je veel maatregelen kunt nemen om luchtverontreiniging te voorkomen.”

Welke acties ondernemen jullie voor de campagne voor gezonde lucht? “In samenwerking met een bewonersgroep van de Wibautstraat organiseren wij met onze bewonersgroep het straatfestival ‘De Groene Boulevard’. Nu zijn de Weesperstraat en Wibautstraat verkeersaders, maar samen zouden ze een boulevard kunnen vormen met ruimte voor cultuur, onderwijs, wonen en ondernemen. Dat willen we laten zien aan politici. We organiseren een parade van innovatief vervoer en vragen aandacht voor de luchtverontreiniging, het lawaai, de ongelukken en de inbreuk op de openbare ruimte die automobiliteit veroorzaakt. We geven een boek uit én organiseren in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2014 een congres voor professionals en politici over de mogelijkheden van een Groene Boulevard, ook in economisch opzicht.”

Wat willen jullie bereiken? “Een andere inrichting van de straten en steden. De oplossing ligt voor de hand: wonen waar je werkt, de fiets als vervoermiddel in de stad en een betere inrichting van de openbare ruimte. Dat heeft tot resultaat schonere lucht, minder verkeerslawaai, minder ongelukken. In de wetenschap raken dergelijke opvattingen steeds meer geaccepteerd, maar door te weinig kennis bij de beleidsmakers wordt het nog niet omgezet in beleid. Daar willen we een bijdrage aan leveren.”

“Onze straten zijn nu verkeersaders, maar zouden samen een Groene Boulevard kunnen vormen”

Dreigende overvloed

Ironisch genoeg is Eric Drexler, dé man in nanotechnologie, niet zo'n fan van de term nanotechnologie. Dat komt omdat hij vooral potentie ziet in één specifiek aspect, dat veel te weinig aandacht krijgt: APM. *Atomic precise manufacturing*, oftewel atomair precies bouwen. Een methode om op nanoschaal heel precies materialen in elkaar te zetten, van eiwitten tot machines. Dit bouwen met moleculen, zegt Drexler, is de technologie van de toekomst. Met APM gaat het mogelijk zijn zonder afval, zo efficiënt mogelijk, een materiële overvloed te creëren. Hij voorziet het aardse broertje van de informatierevolutie. De beloftes van APM zijn het onderwerp van zijn zojuist in het Nederlands verschenen boek *Ongekende Overvloed*.

Wie zin heeft in een stukje wetenschapsgeschiedenis, kan in dit boek zijn hart ophalen. Drexler neemt je mee in zijn eigen zoektocht, van het rapport *Grenzen aan de Groei* van De Club van Rome, naar ruimtekolonies, naar APM. En hij zoomt uit, geeft je een blik op de andere revoluties waar APM uit put: informatietechnologie, groene revolutie, biotechnologie. Het denkkader dat je volgens hem het beste kunt hebben: denk niet als een wetenschapper, maar als een ingenieur. Denk niet vanuit de mogelijke breedte van problemen en onzekerheden, maar vanuit de koker van voldoende zekerheden om een bepaald probleem op te kunnen lossen.

Het punt van zijn vuistdikke werk is dat APM de wereld revolutionair gaat veranderen en decentraliseren. Een laptop printen wordt net zo makkelijk als een film downloaden, grondstoftekorten zullen er nauwelijks meer zijn door slim bouwen van materiaal uit overvloedige grondstoffen, afval bestaat vervolgens niet. Zonnepanelen gaan een enorme vlucht nemen. Oh en misschien kunnen we CO₂ uit de lucht halen. Het klinkt te mooi, maar Drexler overtuigt je dat dit realistische scenario's zijn.

Zijn er dan geen nadelen? Drexler ziet zijn werk als een *wake-up call*, om APM eindelijk serieus te nemen. Hij noemt werkloosheid en ongelimiteerd wapenbezit. Persoonlijk denk ik vooral dat deze revolutie onderhevig gaat zijn aan herkenbare problemen. Zo dachten we eerder dat fossiele brandstoffen en de atmosfeer eindeloos te gebruiken waren. Van de agrarische overvloed dankzij gentech en kunstmest gooien we liever een deel weg. Ondanks computers wordt er meer papier gebruikt. Zuinige lampen laten we langer branden. Rebound-effect overal. Drexler's hoop het Grenzen aan de Groei-scenario te keren met APM klinkt heel inspirerend, en ik kijk uit naar de toekomst, maar verspillen zullen we.

Toch, luister niet naar mij als je een *feel-good*-boek nodig hebt. Lees je lekker in in nano, ik bedoel, APM. Het is de toekomst.
Annemarie Opmeer

Ongekende overvloed. Eric Drexler, Uitgeverij Lias. ISBN 978 90 8803 038 3. 288 pag. €19,95.

PUBLICATIES

Welstendigheid

Al sinds de jaren zeventig leidt de groei van de economie niet meer tot verbetering van ons welzijn. De materiële overvloed neemt nog steeds toe, maar we worden er niet gelukkiger van. Ton Tushuizen pleit daarom voor een nieuw begrip: 'welstendigheid'. Hierin staat niet groei maar het welzijn van de mens centraal, in het hier en nu en op de lange termijn.

Vanuit deze gedachte neemt de auteur ons mee op reis naar een 'nieuwe kijk op groei'.

Welstendige ontwikkeling. Een betere kijk op groei. Ton Tushuizen. Wageningen Academic Publishers 2013. ISBN 978-90-8686-220-7. 224 pag. € 29,50. www.welstendigheid.nl

Natuurlijke waarde

Een andere kijk op economie vind je ook in het nieuwe boek van de internationaal bekende peakoil-specialist John Michael Greer. Voortbouwend op de ideeën van E.F. Schumacher – *Hou het klein* – laat hij zien dat de huidige economische wetenschap de huidige roofofbouw op het natuurlijk kapitaal volkomen negeert. Daarom moeten we de economie opnieuw doordenken, beginnend met de vraag: wat is waarde? Niet onze politieke dromen maar de ecologische werkelijkheid dient daarbij als uitgangspunt. Met een extra bijlage over schaliegas als economische zeepebel.

Het natuurlijk kapitaal. Economie om te overleven. John Michael Greer. Uitgeverij Jan van Arkel. ISBN 978-90-6224-526 0. 276 pag. €17,95.

Rare vogels

Een specht ramt in één broedseizoen, alleen al om zich bekend te maken, zo'n acht- tot twaalfduizend keer tegen een stam. Toch krijgt hij geen koppijn. Vreemd eigenlijk. Zo hebben de vogels om ons heen meer eigenaardigheden. Vreemd gaan, travestie, dansen, dronken worden stelen... ze doen het allemaal. De Vogelbescherming krijgt jaarlijks talloze vragen over het gedrag van de vogels om ons heen. In dit boekje worden de 100 leukste en leerzaamste vragen beantwoord.

Waarom krijgt een specht geen koppijn? Monica Wesseling. Trion Uitgevers 2013. ISBN 978-905-210-9190. 128 pag. €12,95.

FILMFESTIVAL

Nieuwe inzichten op IDFA?

Milieu-activist en voorstander van kernenergie? Een onmogelijke combinatie. Zo dachten de sprekers in *Pandora's Promise* er zelf ook altijd over. Toch zijn ze op hun schreden teruggekeerd, zo toont deze documentaire die onderdeel uitmaakt van de Green Screen-competitie op IDFA. Inmiddels zien ze kernenergie als enige oplossing voor de klimaatproblematiek. Als de film opgenomen wordt speelt net de ramp in Fukushima. Die doet ze zeker even twijfelen, maar nee: ze blijven bij hun standpunt. Een van de geïnterviewden, ooit actief opponent van kernenergie, vertelt over de angst die een film als *The China Syndrome* en een kort daaropvolgend ongeluk in een kerncentrale bij haar oproepen. Volgens haar is de verwarring tussen kernwapens en kernenergie de oorzaak van veel aversie tegen nucleaire energie. Wie objectief naar de feiten kijkt, kan niet anders dan voor deze vorm van energiewinning zijn, vindt zij. Een klimaatfilm die uitdaagt en alle zekerheden die velen over kernenergie hadden probeert onderuit te halen.

Onze energievoorziening is onderwerp van veel documentaires binnen dit programma. *The Coal Miner's Day* gaat over de treurige omstandigheden in een steenkoolmijn in Oekraïne, waar mannen zich toch aan onderwerpen omdat het twee tot vier keer zo goed betaalt als werk in de stad. *Pipeline* gaat over twee plekken aan de uiterste grenzen van Europa – Siberië en de Golf van Biskaje, die met elkaar verbonden worden door een gaspijp. De regisseur zakt van het ijskoude Siberië af naar warmere regionen, maar blijft inzoomen op de zware condities waarin de lokale bevolkingen leven. In *Tiger Head Mountain* worden de gevolgen voor de inwoners rondom de vele Chinese kolenfabrieken behandeld: velen lijden en sterven aan longkanker, net als hoofdpersonage Wang.

En ook schaliegas komt aan de orde. Twee keer zelfs. In *Drill Baby Drill*, waar Chevron naar schaliegas wil boren in een prachtig groen gebied aan de oostgrens van wat wel de longen van Polen worden genoemd. En in *Aim High in Creation*, een bizarre film waarin de maakster wil ageren tegen schaliegas in haar directe omgeving en daarvoor onlogischerwijze naar Noord-Korea gaat. Daar laat ze zich scholen in het maken van een propagandafilms, die ze vervolgens thuis in Australië gaat maken. De film wordt gepromoot als revolutionaire comedy.

Verder duikt de film *Tyres* in een bedrijf in Myanmar dat autobanden recyclet tot slippers, emmers en borstels en betoogt *The Human Experiment* dat chemicaliën in allerlei voeding, producten en gebruiksvoorwerpen de mens in grote mate bedreigen en kanker en onvruchtbaarheid veroorzaken. Worden onwetende consumenten wellicht gebruikt als proefkonijn? De status van dieren, als wezens met rechten of als wezens die ons ten dienste staan, daarover gaat *The Ghost in Our Machine*.

IDFA, 20 november t/m 2 december, www.idfa.nl

DVD BBC Earth

BBC Earth heeft weer twee nieuwe natuurdocumentaires uit op dvd en Blu-ray. *Great Bear Stakeout* biedt een unieke kijk op het dagelijkse leven van de grizzlybeer in de wilde, ongegrepte natuur van Alaska. In *Wild Mission: Siberian Tiger* gaat een team van filmers en een groep wetenschappers op de ijzige, kale vlaktes van Oost-Rusland op zoek naar de laatste wilde Siberische tijgers.

ACTIE, win 1 van de 2 dvd's van Great Bear Stakeout of Wild Mission: Siberian Tiger. Stuur een mail naar redactie@down-to-earth.nl of briefkaart naar postbus 19199, 1000 GD Amsterdam, o.v.v. van 'Great Bear' of 'Wild Mission' en uw naam en adres.

TELEVISIE Fresco's Paradijs

Onder het motto "eten is weten is geweten" trekt landbouw- en voedselkundige en hoogleraar Louise Fresco de wereld over in de zesdelige serie *Fresco's Paradijs*. Louise Fresco is wars van een simplistische terugkeer naar vroeger. Kleinschalige initiatieven kunnen rekenen op haar sympathie, maar hun bijdrage aan het oplossen van de wereldvoedselproblematiek is bijna overal verwaarloosbaar. Ze bezoekt plekken waar op het gebied van landbouw en voedsel hoopvolle ontdekkingen zijn gedaan, kleine stappen worden gezet of grote ontwikkelingen worden voorbereid. Fresco laat zien wat we kunnen leren van de fouten uit het verleden en benadrukt de noodzaak van de wetenschap en de macht van de consument voor de toekomst.

Fresco's Paradijs, vanaf 13 oktober om 18.50 uur op Nederland 2 bij de Human.

DVD Story of Solutions

Vijf jaar geleden kwam *Story of Stuff* uit en sindsdien heeft Annie Leonard een hele reeks soortgelijke internetfilmpjes gemaakt. Steeds volgens hetzelfde concept: zij houdt een helder betoog in beeld en haar verhaal wordt ondersteund door animaties in simpel zwart en wit. Sinds kort is de *Story of Solutions* uit, waarin ze een pleidooi houdt voor een herziening van de spelregels: het einddoel van het leven moet niet meer maar beter zijn. Beter voorzieningen, producten, scholen, gezondheidszorg. Dit klinkt bijna infantiel, maar

bekijk het filmpje en zie hoe inzichtvol haar verhaal is. Een radicaal andere kijk op processen is noodzakelijk, net als een radicaal andere kijk op het soort oplossingen waarmee mensen komen.

Kijk op: storyofstuff.org/movies/

Milieudefensie in gevaar

In 2010 besliste de Hoge Raad dat het Gerechtshof Amsterdam 31 actievoerders van Milieudefensie in 2007 terecht had veroordeeld. Hen was een taakstraf van 40 uur opgelegd in verband met de bezetting van een taxibaan van Schiphol. Hoewel er expres niet gekozen was voor een start- of landingsbaan, vond het Hof toch dat er sprake was geweest van 'voldoende concreet' gevaar voor de veiligheid van het luchtverkeer.

Hoewel dit alweer drieënehalf jaar geleden is, zijn er recente ontwikkelingen in de Tweede Kamer, waardoor deze zaak uit de oude doos zou kunnen komen. Er is namelijk een wetswijziging op komst rond het fenomeen 'algemeen nut beogende instellingen' (ANBI's). Giften kunnen worden afgetrokken, wanneer het een ANBI betreft. Voor milieuorganisaties is de ANBI-status dus van groot belang. Die status kwijtraken kan bij overtredingen van de wet.

Ging het eerder nog om het 'zaaien van haat of gebruiken van geweld', nu gaat het simpelweg om bepaalde feiten in een bepaald hoofdstuk van ons Wetboek van Strafrecht. Vereist is alleen dat de instelling, een bestuurder of een voor die instelling gezichtsbepalend persoon in de afgelopen vier jaar onherroepelijk is veroordeeld voor zo'n feit.

In het betreffende hoofdstuk staan diverse zware misdrijven, die bij een gewone ANBI niet zullen voorkomen. Maar er staan ook diverse feiten in die wel degelijk bij een gewone actie van een vakbond of milieuorganisatie aan de orde kunnen komen. Te denken valt aan een wegversperring, waardoor gevaar voor het verkeer zou kunnen ontstaan.

Daarnaast valt op dat er geen enkele minimale straf wordt genoemd. Dat is om twee redenen kwetsieus. Zo kan een veroordeling tot een geldboete van € 1,00 al tot intrekking van de ANBI-status leiden. Ook wordt er geen rekening gehouden met het 'wezen van de vrijheid van meningsuiting' ex. art. 10, Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Essentieel is dat die vrijheid anderen volgens het Europees Hof kan 'hinderen, verstoren of vervelen'.

Vrijheid van meningsuiting vindt juist bij milieuorganisaties plaats in het schemergebied – of mijnenveld, zo u wilt – van belangen. En één stap naast het pad van vrije meningsuiting zou dan meteen een val in het ANBI-ravijn betekenen? Als het voorgestelde ravijn wet wordt, zullen milieuorganisaties meer afstand van het ravijn moeten nemen. Mede daarom meen ik dat deze wet in strijd is met artikel 10 EVRM.

De wet kan nog worden tegengehouden. Ik stel voor dat milieuorganisaties en rechtsstatelijk bewuste Kamerleden geen seconde rusten voordat dat het geval is.

Mr. R. (Rogier) Hörchner is advocaat bij Hörchner Advocaten te Breda. Hij is gespecialiseerd in omgevingsrecht en strafrecht. Op Twitter is hij actief onder het pseudoniem @afvaladvocaat.

Schaliegas: eerste slag gewonnen! Tweede beslissend...

Dankzij massaal verzet van burgers, gemeenten en wetenschappers is in Nederland de eerste slag tegen schaliegas gewonnen. Maar we hebben nog niet gewonnen, want er is nog geen verbod – en dat moet er wel komen!

Het gaat daarbij niet alleen om ons grondwater en onze bodem, maar ook om de lucht. Niet alleen veroorzaken duizenden boringen en honderduizenden(!) tankwagenritten veel lokale luchtvervuiling – we moeten ons ook zorgen maken over de enorme uitstoot van broeikasgassen die schaliegaswinning veroorzaakt, zowel in methaan als CO₂.

De wetenschap heeft zich daar vorige maand weer helder over uitgesproken. De atmosfeer kan niet veel meer hebben, en het grootste deel van de voorraad olie, gas en steenkool moet gewoon in de grond blijven zitten. Voor nog weer 'nieuwe' (en extra vervuilende!) fossiele brandstoffen, zoals teerzand en schaliegas, is simpelweg geen plek meer.

Wij willen daarom van Nederland een internationaal succesvoorbeeld maken – en ervoor zorgen dat er hier, net als in Frankrijk en Spanje, een definitief verbod komt op schaliegaswinning. En daar hebben we jouw hulp bij nodig – bijvoorbeeld bij het verspreiden van de online Stop Schaliegas-petitie.

Deze kun je vinden op www.milieudefensie.nl/schaliegas/petitie
Heel veel dank!

Adverteren in Down to Earth?

ADVIESBURO
CADEX

0111 643307 | info@cadex.nl | www.cadex.nl

8-13

Grafisch ontwerpers
[020] 400 40 81

www.8-13.nl

Bramen plukken verboden

Absurdistan ligt ook in Nederland. Zo werden onlangs in Haarlem bramenplukkers beboet. Mag niet, meenden de verbaliseerders met de wet in de hand: bramen moesten blijven hangen om te verschimmelen en weg te rotten. Wel toegestaan is het om 90 miljoen kippen te houden op zo'n klein stukje land dat het voer van ver weg moet komen, van miljoenen hectaren land waarvoor eerst bewoners worden verjaagd en tropisch oerwoud gekapt en dat via de kippenmagen zoveel mest oplevert dat de natuurlijke rijkdom in Nederland grotendeels is weggekwaaid, terwijl de kippen onder erbarmelijke omstandigheden plofkippenvlees leveren, waarvan wij de vleugels niet blieven en die daarom maar in West-Afrika worden gedumpt, waardoor daar de lokale kippenproductie wordt kapotgeconcurrerd. Volkomen legaal. Maar met je kinderen bramen plukken mag niet omdat het niet mag.

Ander verhaaltje uit Absurdistan: voor een tv-programma ging ik met drie kinderen op stap om eten in de natuur te zoeken. Bij een landschapsclub die het wél goed vond dat we bramen plukten en fluitkruid voor in de kruidenboter. Toen ik voor de camera met de kinderen ging koken, mochten die ABSOLUUT GEEN MES GEBRUIKEN van de arbeidsinspectie. Want gevaarlijk. Jongens, snijden met een mes! Een van de basisvaardigheden die je kinderen behoort mee te geven in de opvoeding.

Van natuur hebben ze bij de arbeidsinspectie blijkbaar geen benul, want als ik per abuis de fluitkruid had verwisseld met familielid gevlekte scheerling, dan was dat 's kinderens laatste kruidenboter geweest en hadden die überhaupt nooit meer de kans gekregen een snijwondje op te lopen. Enfin, valt dit alles op de een of andere manier te duiden? Wat zegt zoiets over ons, ons land, onze wetten en gewoonten? Ik hou het op: vervreemding.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

(Wilde) kruidenboter

Voor veel kinderen blijkt zoiets simpels als kruidenboter al een openbaring: kun je dat zélf maken?! Zelfs met wilde planten. Wel een mes gebruiken!

- Handvol wilde kruiden zoals watermunt, bijvoet, duizendblad, fluitkruid, made-liefjes, en/of tuinkruiden als bieslook, peterselie en munt
- 1 pakje boter, op kamertemperatuur
- 1 theelepel mosterd
- 1 klein teentje knoflook (of een halve grote), gesnipperd
- paar druppels citroensap
- grof zeezout
- versgemalen peper

Hak de (wilde) kruiden fijn, behalve de bloemetjes. Prak ze met de bloemetjes en de overige ingrediënten door de boter. Leg de boter in een langwerpige vorm op een stuk aluminiumfolie. Rol de boter stevig op, zodat een rol ontstaat. Leg in de koelkast, totdat de boter stijf is. Haal hem uit de folie en snijd in (ronde) plakjes.

Meer wildplukkersrecepten en wildpluk-blogs op www.lekkerlandschap.nl

Nieuwe viswijzer

De zevende versie is het alweer, van de VISwijzer. Veranderingen dit jaar: makreel is verdwenen uit de lijst van MSC, en in de oranje categorie van tweede keus terechtgekomen. Nieuw op de lijst: tilapia en pangasius met het ASC-keurmerk voor kweekvis. Populaire kweekvissen als forel, zalm en garnaal volgen naar verwachting later. Nederlandse producten zijn steeds beter vertegenwoordigd. Naast tong, schol, haring en mosselen, staan er nu ook MSC-gecertificeerde zeebaars, oesters, kokkels en mesheften uit Nederland op.

Voordelen: Helderheid in het woud van beweringen! Met de VISwijzer kun je gemakkelijk zien welke vis je beter kunt laten liggen, en welke vissoort verantwoord gevangen wordt. Er is ook een app, zodat je niet met een oude lijst rondloopt.

Nadelen: Er zijn nog geen richtlijnen voor dodingsmethodes bij de keurmerken. Geen vis eten is het diervriendelijkst.

Prefab Earth

Een online multiplayer game voor jonge kinderen, die hen tegelijk iets bijbrengt over hoe je verantwoord leeft op deze planeet, dat is Perfect Earth. Het spel is tot stand gekomen met steun van acht Nederlandse dierenparken en Greenpeace. Je vindt het spel op www.perfectearth.nl. Er is ook een Engelstalige versie.

Voordelen: De basis van het spel is gratis. Verkopen van de upgrade is gericht op ouders, niet op de kinderen, en het abonnement wordt niet automatisch verlengd. Ook bevat het spel geen impuls-betaalopties, zoals per sms. De chat-opties voor de kinderen onderling zijn beveiligd tegen ongewenste contacten, en de naamkeuze van je character is niet zelf in te vullen, dus kan niet een echte naam zijn.

Nadelen: De beveiliging van de chat bestaat uit communicatie door middel van een keuze uit standaardzinnen, wat mogelijk snel saai wordt. Het spel draait niet goed op alle browsers of browsersversies.

Doe het zelf

Allemaal eikels

Herfst. Voor de zelfvoorzienende mens wordt het zo langzaam weer wat harder werken. De kou doet haar intrede. En de tijd van de grote opbrengst uit de tuin is wel een beetje voorbij. Maar elk seizoen heeft zo haar voordelen. Zelfs de herfst. Zo vallen deze maanden de beukenootjes en eikels weer van de bomen. Nou denk je misschien: 'Leuk, maar wat moet ik met beukenootjes en eikels?' Daarom hier wat opties.

Beukenootjes kun je eten. Gewoon rauw. Je hoeft ze alleen maar te pellen. Wat overigens nog wel even een klusje, of zo je wilt, therapeutische bezigheid is. Maar eenmaal gepeld, knabbel je ze lekker weg. Klein puntje van aandacht is nog wel het bruine vliesje om de noot. Dat bevat fagine, wat voor hoofdpijn zorgt als je er teveel van eet. Rooster je de nootjes even in een droge koekenpan, dan is dat euvel verholpen.

Beukenootjes kun je ook gebruiken om koekjes mee te bakken, olie van te persen of pesto van maken. Met de bladeren van een beuk kun je trouwens (in andere jaargetijden) ook van alles doen. Kijk maar eens op plazilla.com/eten-van-bomen-de-beuk-beukenblad-beuken-schors-en-beukenootjes

Nienke Oosterbaan – is auteur van *Fred & Wilma in de Vinexwijk* en geeft ons elk nummer een leuke tip om zelfvoorzienend te leven.

En dan eikels. Gewoon rauw opeten kun je beter niet doen. Eikels zijn namelijk hartstikke bitter. Maar geschild, gehakt en geroosterd zijn ze heel smaakvol. Bijvoorbeeld in pap, om brood mee te bakken, puree van te maken of om eikeltjeskoffie mee te zetten. De eikel is alleen nog iets bewerkelijker dan de beukenoot. Er zit nogal wat tannine in. Die moet er uit. Dat doe je door de noot lang te weken of te spoelen met water. Maar pas nadat je de harde schil er af hebt gehaald (door met een steen op de eikel te slaan) en het dunne bruine vliesje hebt verwijderd. Meer ins en outs over eikels eten en bereiden vind je via Google. De eerste praktijkervaring van een eikeleer lees je op <http://maartenwestmaas.blogspot.nl> (zoek op 'eikels eten').

Vanaf september zijn trouwens ook andere noten rijp, zoals walnoten, hazelnoten en tamme kastanjes. Ze vallen allemaal vanzelf op de grond. Ligt er niks, dan wil even schudden aan de stam nog wel eens helpen. Pas daarbij wel op je hoofd! En maak er een heerlijke zelfvoorzienende herfst van.

Als je een auto hebt, moet je af en toe de banden wisselen. En dat kan tweedehands. Via www.tweedebands.nl kun je goede tweedehands winter- en zomerbanden, stalen wielen en complete sets krijgen. Of ze kopen je gebruikte banden in.

Voordelen: Gereduceerde prijs en directe recycling van oude banden, dus goed voor milieu en portemonnee. Vrij uitgebreid assortiment. Bestellen kan online. De banden voldoen aan de veiligheidseisen.

Nadelen: Montagepunten vooral in Noord- en Zuid-Holland, en een paar in Utrecht. Jammer als je in Groningen woont. En je wist het al, maar toch: autorijden is slecht voor het milieu.

Peerby met je burens

Hogedrukreiniger nodig? Of een beamer? Je computer of iPhone kunnen uitkomst bieden. Daan Weddepohl en Eelke Boezeman bedachten Peerby, een platform en een app waar je een oproep kunt doen naar je burens om spullen te lenen of huren. Als je de app gebruikt, wordt een boodschap gestuurd naar mensen met dezelfde app die in de buurt zijn. Nieuwe berichten komen binnen via push-notificatie. In beide gevallen is het unieke van Peerby dat het systeem voor jouw oproep actief rondvraagt. www.peerby.nl

Voordelen: Je spaart geld uit en spaart het milieu: gereedschap hoeft je niet zelf te kopen en vervolgens ongebruikt in je schuur te laten staan. En dingen die jij nauwelijks gebruikt, krijgen weer een functie. Bovendien is het goed voor de sociale binding in de buurt. Het platform heeft 12 duizend gebruikers en je kunt een zoekvraag delen via social media, zodat je eigen netwerk ook met Peerby in aanraking komt. Met de iPhone-app krijg je gemiddeld binnen dertig minuten een reactie. De app is gratis.

Nadelen: Als er niemand om je heen is met de app of op het platform, dan krijg je uiteraard niet snel een reactie. Ook de wat ongebruikelijkere spullen zullen moeilijker zijn. De app werkt alleen voor iPhone, plannen voor een Android versie zijn er.

Duurzaam bont?

Bont. Het was nog nooit zo in de mode als nu. Althans, dat zegt Ron Haarman van het Nederlands Bont Instituut (NBI). "Bont kent geen crisis. De aanwezigheid van bont in de modewereld is ronduit spectaculair te noemen. Al in 2010 verkocht één op de drie modewinkels in Nederland artikelen van of met bont."

Bont voor Dieren is het daar niet mee eens: "Wij kunnen net zo goed winkelketens noemen die geen bont verkopen. Onze lijst is langer", reageert Nicole van Gemert. Sterker nog, juist omdat steeds meer mensen nepbont gaan dragen, liet Bont voor Dieren onderzoeksbureau CE Delft een milieukundige vergelijking (levenscyclusanalyse) maken tussen echt bont en nepbont.

Eerder bleek al dat nertsbont vijf keer schadelijker is voor het klimaat dan elke andere vorm van textiel, maar DE Delft concludeert dat echt nertsbont minstens driemaal schadelijker is voor het milieu dan nepbont: voor een groot aantal milieueffecten blijkt dat echt bont zelfs meer dan tien keer schadelijker is. "Om over het dierenleed nog maar te zwijgen. Bont is niet duurzaam."

Onzin, vindt Haarman. "De levensduur van bont is 25 jaar. Dus duurzaam. Alleen dat argument is niet meegenomen in de levenscyclusanalyse, net als dat het restafval van de vis- en vleesindustrie wordt gerecycled in de nertsindustrie. Als je een levenscyclusanalyse doet naar milieubelasting, dan moet je wel alle facetten meenemen. Bovendien heeft CE Delft het onderzoek niet laten toetsen op onafhankelijkheid, dus de uitkomst is allesbehalve relevant."

Van Gemert: "Hoe de bontindustrie aan die 25 jaar komt, is ons een raadsel. Onderzoeken die dat uitwijzen heb ik nog nooit gezien. Maar, om die discussie voor te zijn hebben we het meest behoudende scenario voor bont en het meest vergaande scenario voor nepbont gekozen. Zelfs met deze uiterste scenario's waren de verschillen aanzienlijk."

Ook het recycleargument gaat volgens Van Gemert niet op. "De nerts wordt gebruikt voor zijn velletje, de rest wordt als biomassa verbrand. Of je het restafval van de vis- en vleesindustrie direct verbrandt of er eerst een nerts van laat eten en dan verbrandt, maakt natuurlijk geen bal uit voor de milieuschade die de productie van het voer veroorzaakt." Van Gemert is heus wel bereid om het onderzoek op onafhankelijkheid te laten testen. "Maar waarom? CE Delft is gespecialiseerd in levenscyclusanalyses." Conclusie: Bont duurzaam? Zolang een dier gefokt en gedood wordt om zijn velletje is bont allesbehalve duurzaam te noemen. Hoe lang de levensduur van een bontjas ook is...

Ronella Bleijenburg

Oproepen en Agenda

Gezocht: 'Samen voor gezonde lucht' verpleger of verpleegster

Voor onze campagne 'Samen voor gezonde lucht' starten we binnenkort een leuke foto-activiteit. Voor het begeleiden van deze activiteit zijn we op zoek naar mensen die affiniteit hebben met (straat)theater en verkleed als verpleger of verpleegster mensen willen enthousiasmeren om op de foto te gaan met een tekstwolk waarop ze een boodschap kunnen schrijven aan hun gemeente. Vind je het leuk om deel te nemen aan een theatrale foto-activiteit en een steentje bij te dragen aan een gezondere lucht, stuur dan een mailtje naar gezondelucht@milieudefensie.nl, ook voor meer informatie.

Samen voor gezonde lucht

De campagne 'Samen voor gezonde lucht' krijgt tot nu toe veel media-aandacht, met de hele voorpagina van *de Volkskrant* op 5 sept jl. als hoogtepunt. De komende maanden gaan we door met straatacties, debatten en lobby. Dat doen we weer met bezorgde

bewoners. Doe je mee of wil je op de hoogte blijven? Stuur een berichtje aan gezondelucht@milieudefensie.nl

Klimaatstafette JMA, Jong en Duurzaam, Studenten voor Morgen en Global PowerShift slaan de handen ineen met de Klimaatstafette. Eind oktober geeft een groep enthousiaste jongeren een gastles aan middelbare scholieren over klimaatverandering. Tijdens deze gastlessen worden de scholieren gevraagd om een boodschap aan de staatssecretaris van Milieu die zij over zal brengen naar de internationale politiek. Ken jij een school die open staat voor een gastles of wil jij wel eens voor de klas staan? Neem dan contact op via klimaatstafette@jma.org

9 November: Algemene Ledenvergadering JMA JMA'ers opgelet! De ALV van Jongeren Milieu Actief gaat niet alleen over beleid en cijfertjes, maar we hebben ook een leuke workshop gepland! Om 13 uur gaan we bio-taarten bakken en deco-

Doe mee!

Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op www.milieudefensie.nl/doemee

renen met Qathelijne. Aansluitend begint de vergadering om 15.30 uur en we ronden om 18 uur af met een diner. Ben jij JMA-lid, heb je goede ideeën voor volgend jaar en wil je lekkere taarten eten? Meld je dan aan op onze website. www.jma.org

13 december: Kom smullen tijdens het kerstdiner De pepernoten liggen alweer in de winkel, dus december komt er aan. En met de donkere maanden in zicht is ook het jaarlijkse JMA-kerstdiner weer in aantocht! Vrijdag 13 december zijn JMA'ers welkom in hartje Utrecht voor een heerlijke maaltijd – en dit jaar een extra leuk programma! Ook vrienden- en geïnteresseerde jongeren zijn van harte welkom. Een uitgelezen kans om met JMA kennis te komen maken! Meer informatie kun je vinden op www.jma.org/actueel/agenda

Milieudefensie Academie: Een goede planning is het halve werk In het kader van

de Milieudefensie Academie organiseert Milieudefensie op 6 november een workshop in Utrecht over het plannen van een campagne. Hoe zet je je plannen op papier? Denk je na over de stappen die nodig zijn om resultaat te boeken? Aan de hand van een eenvoudig vijfstappenplan, helpen we je op weg en wint je project aan kracht. Kijk op voor meer info op milieudefensie.nl/academie en geef je op!

Milieudefensie Academie: Spandoek Versus Pinguïnpak In het kader van de Milieudefensie Academie organiseert Milieudefensie op 15 januari een workshop in Amsterdam over actievoeren, een van de door Milieudefensie vaak gebruikte methodes om de publieke opinie en politiek te veranderen. Tijdens de workshop gaan we in op de verschillende actie-methoden, van handtekeningen verzamelen tot ludieke, theatrale acties en klimacties aan gebouwen. Kijk op voor meer info op milieudefensie.nl/academie en geef je op!

Petitie: Geen staatssteun kernenergie WISE heeft samen met Friends of the Earth Oostenrijk een petitie gelanceerd die de Europese Commissie oproept niet toe te staan dat kernenergie directe staatssteun kan ontvangen. Op dit moment komen, dankzij Europese afspraken, alleen duurzame bronnen in aanmerking voor directe subsidies. Nu bereidt de Commissie, op initiatief van een aantal lidstaten die de eigen nucleaire sector overeind wil houden, wetgeving voor die de mogelijkheden uitbreidt naar kernenergie. Dat willen we voorkomen! Teken daarom de petitie op <http://www.my-voice.eu/en>, de gezamenlijke campagne-site. Wil je meehelpen om specifiek in Nederland handtekeningen op te halen? Neem dan contact op via info@wisenederland.nl Meer informatie op www.wisenederland.nl

Mars tegen Monsanto Op 30 oktober vinden er opnieuw wereldwijd massale protesten tegen chemiebedrijf Monsanto plaats. Met deze mars wil men een einde maken aan de productie van genetisch gemanipuleerde zaden en chemische bestrijdingsmiddelen van dit bedrijf. Ook in Amsterdam vindt een protestmars plaats. Start om 14 uur bij de RAI, Europaplein 22. Meer info via Facebook en www.march-against-monsanto.com

HIER opgewekt 2013 Op vrijdag 15 november is er een landelijk treffen voor iedereen die betrokken is bij lokale energie-initiatieven in Nederland. Met meer dan 25 workshops, plenaire sessies, een netwerkborrel en ongeveer 650 bezoekers. In de Rijtuigenloods in Amersfoort. Meer weten: www.evenementieropgewekt.nl

Colofon

Down to Earth
Nummer 19, oktober 2013

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie en verschijnt zes maal per jaar. Het blad wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt weer van de Vereniging Milieudefensie. Wie kopij wil inzenden, wordt verzocht vooraf contact op te nemen met de redactie. Overname van artikelen is mogelijk na overleg met de redactie.

Servicelijn 020 626 26 20 (voor abonnementen, administratie en vragen)

Redactieadres
Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam
T: 020 550 73 74
F: 020 550 73 10
E: redactie@downtoearth-magazine.nl
www.downtoearth-magazine.nl

Redactieraad: Victor van den Belt, Kees van den Bosch, Wyke Smit, Jan Paul van Soest, John Verhoeven
Redactie: Freek Kallenberg, Annemarie Opmeer (hoofd)
Druk: Senefelder Misset, Doetinchem
Dit tijdschrift is gedrukt op Reviva Print (100% kringloop)

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar. U bent dan tevens lid van Milieudefensie.
Opzeggingen alleen schriftelijk via de Milieudefensie Servicelijn, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam. Opzeggen kan tot 1 november voor de eerste helft van het kalenderjaar en tot 1 mei voor de tweede helft van het kalenderjaar.

Advertenties
Tarieven en opgave via Adviesbureau Cadex, Tuin 12, 4307 Oosterland (Zld).
T: 0111 64 33 07. F: 0111 64 40 84.
E: info@cadex.nl

ISSN: 2211-0712

Service | Varia

Slobbe

Wolf

Het is tekenend voor de wildheid van de soort, dat we het niet zeker weten. Zelfs niet nu we er één gevonden hebben. Een exemplaar van vlees en bloed. Deskundigen spreken van een jong, zwerfend vrouwtje dat op verkenningstocht is gegaan. Tot diep in Nederland. Ze hebben het dier gevild. De maag leeggepompt. Het lichaam onderzocht. Je kunt er niet omheen, zeggen ze tegen de immer twijfelende pers. Na afwezigheid van meer dan honderd jaar, is de wolf terug in Nederland.

Ik vind dat groot nieuws. Toch? Zo'n wolf raakt de samenleving tot in het diepst van haar genen. Hebben we net alles goed geregeld, met stoplichten en supermarkten, zorgverzekering en internet, en dan sluipt er opeens een schim door de bossen. Een schaduw met scherpe tanden en ogen die oplichten in het donker. Een roofdier dat 's nachts tot de sterren huilt en ongevraagd je dromen binnendringt. Dat is nogal wat.

Het brengt wildheid terug, spanning en onzekerheid. Het spot met maakbaarheid en burgerlijk bestaan. Het maakt ons mensen kleiner in een wereld die weer groot en onvoorspelbaar is. Het is opwindend.

Het spreekt me aan en stoot me af. Ik bedoel ... het zal je maar gebeuren dat je 's avonds voor het slapen gaan nog even een blokje om loopt en dan plots, ergens uit de duisternis, iets hoort grommen. Of denkt dat je iets hoort. Dat je het net niet zeker weet en dus ook niet weet wat je moet doen. Dan kan vanaf vandaag. Vanaf nu is geen wandeling, geen schemering, geen winternacht hetzelfde. Daarom hield ik de radio aan, toen er werd verteld dat ze het na de reclame over de wolf zouden hebben. Ik reed op de A12 richting Utrecht. Er kwam een programma over media. Over wat er in het nieuws was. Maar de wolf, vond iedereen die aan het woord kwam, was geen nieuws.

"Typisch iets voor komkommertijd", zei de ene mediadeskundige na de ander. "De politiek is op vakantie; journalisten hebben niets te doen. Dus wat doe je dan? Je schrijft over één of ander dier dat al dan niet gevonden is. Iedere zomer opnieuw. Het gaat nergens over, dus laten we er niet teveel woorden aan vuil maken." De wolf was geen nieuws. Ik begreep er niets van en wond me er verschrikkelijk over op. Maar nu heb ik er vrede mee. Laat de journalisten maar praten. De wolf leeft niet in hun taal; die sluipt door het duister. Die laat zich niet in woorden vangen.

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Illustratie: Renée Gubbels

ADVERTENTIE

Milieudefensie steunen via uw testament?

Samen met onze leden en donateurs werken wij aan een schone, leefbare en rechtvaardige wereld. U steunt ons misschien al. Daar zijn we u heel dankbaar voor! U kunt ons blijven steunen door Milieudefensie op te nemen in uw testament. Een bijzondere manier om iets moois na te laten. Ook hoeft er over het deel dat u aan Milieudefensie schenkt, geen belasting betaald te worden.

We begrijpen dat u goed over uw testament wilt nadenken en daar rustig de tijd voor wilt nemen. Denkt u aan het opnemen van een goed doel of meerdere goede doelen in uw testament? Neem dan vrijblijvend contact met ons op:

- stuur mij de brochure
- bel mij voor een adviesgesprek
- kom bij mij langs om rustig te kunnen praten over de mogelijkheden (wij bellen u om een afspraak te maken)

naam: M/V

adres:

pc en woonplaats:

telefoonnummer:

ik wil het liefst gebeld worden om: uur

Of bel of mail ons: 020 6262 620 service@milieudefensie.nl

Stuur deze bon op naar:
Milieudefensie, t.a.v. Hanneke Snuverink,
Antwoordnummer 8391, 1000 RA Amsterdam

Milieudefensie. Een wereld te winnen.

Henk Groenendaal

5468

Vuur

Naast smeltende poolkappen en een stijgende zeespiegel veroorzaakt de opwarming van de aarde volgens het IPCC in sommige gebieden ook meer hittegolven en droogte. Zo kampten de Verenigde Staten voor het derde jaar op rij met een intense, aanhoudende hittegolf.

De staat Californië werd geplaagd door talloze bosbranden. De meest dramatische brak uit op 17 augustus nabij het wonderschone Yosemite Park, nadat een jager er niet in geslaagd was om een vuurtje dat hij gemaakt had te doven. In totaal ging in drie weken bijna honderduizend hectare bos in de vlammen op, waarvan een groot deel binnen het nationaal park. Gelukkig waren de talloze campings, waaronder het Toulumne Family Camp bij Groveland, hier op de foto, tijdig geëvacueerd. Overigens wezen talloze commentatoren met een beschuldigende vinger naar milieufanatici. Zij willen dat de bossen in natuurlijke staat beheerd worden en daardoor mag het dode kreupelhout niet gekapt. Het vuur kan zich daardoor razendsnel verspreiden. De opwarming van de aarde heeft met deze branden, volgens de commentatoren, niets van doen.

Tekst Freek Kallenberg Beeld ANP/Noah Berger

Rochelroute of gezonde lucht?

Wat ademt Bart dagelijks in?

Bart van Leeuwen woont met zijn vrouw en twee kinderen in de Haagse Stationsbuurt. Dagelijks stapt hij op de fiets om zijn boodschappen te doen. Hij maakt zich zorgen over de luchtvervuiling in zijn stad. Daarom heeft hij met Milieudefensie de luchtvervuiling onderweg gemeten.

Bekijk Barts Rochelroute op www.milieudefensie.nl/rochelroutes

Kijk wat Bart inademt op milieudefensie.nl/rochelroutes

Uit de metingen blijkt dat hij onderweg hoge concentraties ultrafijnstof inademt. Ultrafijnstof bestaat uit de allerkleinste vaste deeltjes die in de lucht zweven, zoals roet uit uitlaatgassen. Deze hele kleine deeltjes zijn het meest schadelijk voor onze gezondheid. Bart wil dat de gemeente Den Haag maatregelen neemt.

Samen voor gezonde lucht

